

Jon Martin Svenskerud

Fra løver til lam?

Høviskhet og voldsbruk i hirden - ideal og praksis 1177 – ca.1270

Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning

Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl

Trondheim, november 2016

Jon Martin Svenskerud

Fra løver til lam?

Høviskhet og voldsbruk i hirden - ideal og praksis
1177 – ca.1270

Masteroppgave i historie - femårig lektorutdanning
Veileder: Randi Bjørshol Wærdahl
Trondheim, november 2016

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske studier

Forord

Min motivasjon for å skrive denne oppgaven har to opphav. I første omgang var det et ønske om å få mer kunnskap om en periode jeg ikke kunne så mye om fra før, og å stifte nærmere bekjentskap med en kildetype som er mye omtalt og kjent for mange, men som jeg personlig aldri har hatt omgang med tidligere. Målet er å kunne ta med meg kunnskapen om denne delen av historien sammen med sagalitteraturen inn i skoleverket. Håpet er at utdrag fra disse kildetekstene kan være med på å gjøre historieundervisningen bedre og mer engasjerende for fremtidige elever. Det har også vært et ønske om å kunne bidra med noe nytt innenfor historiefaget, hvor smalt det enn kan synes. Det viste seg fort at det er mange som har skrevet mye om perioden samtidsagaene dekker, og det må innrømmes at det har vært svært utfordrende å finne seg til rette blant alle dem som har gått foran. Forhåpentligvis vil andre likevel vurdere resultatet som en fruktbar sammenslåing av de personlige og faglige motivene.

Det er mange som fortjener en takk når oppgaven nå leveres. Takk til familie og venner. Takk til alle historielektorer på kull 2012 for de hyggelige studieårene, og særlig dere på lesesal 6392 og 6393 for å ha gjort arbeidstiden lysere det siste semesteret.

At denne oppgaven ble ferdig skyldes likevel tre personer som jeg vil takke spesielt. Først og fremst min veileder Randi Bjørshol Wærdahl som tok imot meg midt i vårsemesteret da mitt første forsøk hadde havarert, motivasjonen var på bunn og håpet om å fullføre nesten ute. Uten dine råd, gode innspill og raske tilbakemeldinger hadde det aldri gått. Takk til mor, som tok seg tid til å reise opp hit til Trondheim for å hjelpe meg med korrekturlesing. Til slutt en takk til min samboer Marianne, som det har vært godt å komme hjem til for støtte og oppmuntrende ord når arbeidet på Dragvoll var tungt.

Jon Martin Svenskerud

Dragvoll, natt til 15. november 2016

Omslagsfoto: Utsnitt av en illustrasjon i Flateyjarbók (ca.1390). Illustrasjonen er fra siden hvor Sverres saga begynner (GKS 1005 fol.145r)
Handrit.is / Stofnun Arna Magnussonar á Íslandi, Reykjavík
© 2009-2016 National and University Library of Iceland
(<https://handrit.is/en/manuscript/view/is/GKS02-1005>, sist lokalisert 09.11.16)

Forkortelser:

As: Arons saga

Bs: Sagaen om baglere og birkebeiner

H: Hirdskrån

HHs: Håkon Håkonssons saga

K: Kongespeilet

KLNM: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder

Sts: Sturlunga saga

Svs: Sverres saga

Innholdsfortegnelse

Forord	iii
Forkortelser:	v
Innholdsfortegnelse	vii
1. Innledning.....	1
1.1 Emnet	1
1.2 Historiografi – en innledende oversikt	2
1.3 Problemstilling, avgrensning og struktur	4
1.4 Metode: praksis og normer.....	6
1.5 Kildemateriale	8
2. Europeisk bakteppe og norsk forskning	13
2.1 Høviskhet og vold i europeisk forskning	13
2.2 Norsk forskning.....	17
2.3 Sammenfatning.....	21
3. Uenigheter og konflikter	23
3.1 De normative kildene	23
3.1.1 Konkurransen.	23
3.1.2 Regulering av hirdens voldsbruk.....	25
3.1.3 Fyll	26
3.1.4 Kritikk av oppførsel i hirden	27
3.1.5 Oppsummering av de normative kildene	28
3.2 Praksis	29
3.2.1 Konkurransen	29
3.2.2 Drukkenskap og hirdmennes arbeidsoppgaver.....	30
3.2.3 Drukkenskap og vold mellom håndgangne menn	31
3.3 Sammenfatning og sammenligning av ideal og praksis.....	35
4. Hvordan ble uenigheter og konflikter løst?.....	37
4.1 De normative kildene	37
4.1.1 Om medlemmenes rettsstilling, rettsprivilegier og hirdstevnet	37
4.1.2 Hvem skulle dømme i sakene?.....	38
4.1.3 Straff og sanksjoner.....	39
4.1.4 Oppsummering	40
4.2 Praksis	40

4.2.1 Vold og voldstrusler som svar på vold.....	40
4.2.2 Hevndrap	42
4.2.3 Restriksjoner på voldsbruk og moderasjon	43
4.2.4 Saksgang og sanksjoner på hirdstevne – hvem dømmer i sakene?	45
4.3 Sammenfatning og sammenligning av ideal og praksis.	51
5. Konklusjon	53
Bibliografi	56
Kildeutgaver	56
Litteratur	56

1. Innledning

1.1 Emnet

Sverres saga forteller at da Sverre og hans hird var på vei til Bergen i 1184, ble de beskrevet for beboerne i Bergen som «(...)forsiktede, beskjedne og saktmodige hirdmenn, som skal være lås og nøkkel for frihet og fred i denne og andre kjøpsteder».¹ Dette var de samme mennene som kort tid i forveien hadde slått mot og beseiret Magnus Erlingsson i slaget ved Fimreite 1184. To år senere i samme by beskriver sagaen hvordan gjester og huskarer begynte å slåss og drepe hverandre etter å ha drukket store mengder alkohol.² I etterkant av denne episoden skal Sverre ha holdt en tale hvor han blant annet uttrykte følgende ideal: «Hærmenn skulle i fredstid være som lam, men i ufred ville som løver».³

I Norge i årene 1130-1240 vekslet det mellom perioder hvor det var strid om kongemakten og perioder med fred. Perioden omtales derfor som oftest som «innbyrdeskrigene» eller «borgerkrigstida».⁴ Fra Håkon Håkonsson ble valgt til konge 1217 fulgte også en periode med gnisninger innad i det gamle birkebeinerpartiet mellom Håkon og jarlen (og senere hertug) Skule Bårdsson, som først ble avsluttet med Skules opprør og nederlag 1239-40. Fra vikingtid og utover i middelalderen var hirden betegnelsen på den flokken av hærmenn som konger og høvdingar hadde rundt seg i både krig og fred. Hirden hadde sitt opphav i våpentjeneste, som krigere, kongens livvakter og ellers ansvarlige for vakthold.⁵ At hirdens menn utførte omfattende voldshandlinger på vegne av kongemakten i denne perioden er det liten tvil om. Men som vi ser ovenfor gir Sverres saga også uttrykk for at deres voldsbruk kunne skape problemer, og derfor var uønsket i fredelige perioder.

I historiebøker fremstilles høymiddelalderen i Europa både som en periode preget av vekst og kulturell oppblomstring, men også som en periode preget av uroligheter og stridigheter utført av et aristokrati som vokste i antall. Denne voldsbruken skal videre ha blitt omtalt som særlig

¹ *Sverres saga* (Svs), Norges kongesagaer bind 3, Dag Gundersen (overs.) Oslo 1979: 95

² Svs: 103

³ Svs: 104. Dette idealet ser ut til å gjelde Sverre selv: I følge den engelske munken William av Newburgh (d. 1198), skal Sverres segl ha hatt omtrent samme påskrift, «Rex Sverus Magnus, ferus ut leo, mitis ut agnus.» (P.A. Munch, *Det norske Folks Historie B.1/D.3*, Christiania 1857 (sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015012808067 03.11.16), s. 196-197, fotnote 4)

⁴ Ole Georg Moseng, Erik Opsahl, Gunnar I. Pettersen og Erling Sandmo, *Norsk historie 750 - 1537* (2. utg.), Oslo 2007 s. 113

⁵ Lars Hamre: «Hird», *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* (KLN) VI: 568-577, 1961

ubehersket og urimelig også i samtidas kilder.⁶ Selv om ikke alle er enige i denne fremstillingen virker det likevel klart nok at man fra ulike hold i høymiddelalderen hadde sterke motiver for å begrense elitens uønskede voldsbruk. I den europeiske forskningen har et av fokusområdene vært forholdet mellom idealene om «høvvisk opptreden» som spredte seg i de øvre verdslige sjiktene, og i hvilken grad dette fikk konsekvenser for deres oppførsel i praksis.

Målet med denne oppgaven er undersøke i hvilken grad dette skjedde i Norge på 11- og 1200-tallet. Oppgaven vil fokusere på hirdorganisasjonen i denne perioden, hvor mange av dem som tilhørte samfunnets øvre sjikt befant seg. Ble hirdmedlemmene «temmet» slik at de også kunne fylle rollen som «lam»?

1.2 Historiografi – en innledende oversikt

I Europa oppstod det i høymiddelalderen idéer om hva som på norsk ofte kalles «høvviskhet» (norrønt *hóve(r)skr*). Opprinnelsen skal være fra det tyske «*höversch*» og henviser til «det som hører til hoffet, dannet, høflig, forfinet».⁷ Disse idealene kommer kanskje tydeligst frem i det som på norsk kalles «høvvisk litteratur». Denne litteraturen ble skrevet ned av og for hoffmiljøene på 11- og 1200-tallet, og skilte seg fra den religiøse og filosofiske litteraturen på den ene siden, og den mer folkelige underholdningslitteraturen på den andre siden (selv om disse skillene ifølge Eyvind Fjell Halvorsen ikke er absolutte)⁸. I europeisk forskning har mange tatt utgangspunkt i elitens riddere og deres idealer for rett oppførsel. Flere har pekt på avstanden mellom ideal og praksis og hvordan praksis ser ut til å ha vekslet mellom det høviske og det krigerske⁹, avhengig av om man befant seg ved hoffet eller utenfor; den engelske William Marshal (1146/7-1219) beskrives for eksempel illustrerende nok som både løve og løvetemmer.¹⁰

Også i Norge har historikere pekt på en utvikling mot det høviske på 11- og 1200-tallet. I høymiddelalderens Norge fikk etterhvert hirdorganisasjonen flere oppgaver utover sin våpentjeneste. I følge Lars Hamre fungerer hirden derfor samtidig som kongens hoff i hele perioden

⁶ For eksempel gjør Richard Kaeuper rede for tre eksempler i Richard Kaeuper: *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, Oxford 1999, s. 12 - 19

⁷ Eyvind Fjell Halvorsen: «Høvvisk litteratur», *KLNM* VII: 308-313, 1962

⁸ Halvorsen 1962, s. 309

⁹ «After all, it is quite clear that what these scholars describe as a chivalric standard was created for, if not indeed by, a group of powerful men who frequently killed, extorted, and betrayed». (Constance Brittain Bouchard: *Strong of Body, Brave & Noble – Chivalry & Society in Medieval France*, New York 1998, s. 112-113)

¹⁰ David Crouch: *Strategies of Lordship in Angevin England and the Career of William Marshal*, i Harper-Bill, C. og Harvey, R.(red) *The Ideals and Practice of Medieval Knighthood*: 1-25, The Boydell Press 1986, s. 25

kongesagaene dekker, og enda noe lengre frem i tid.¹¹ Hirden utgjorde derfor et slikt miljø som den høviske litteraturen var tiltenkt. Det virker videre som en vanlig oppfatning at hirdens medlemmer etter hvert endret seg i tråd med de høviske idealene. Jón Viðar Sigurðsson karakteriserer for eksempel den norske kongshirden som kraftig endret fra 900 til slutten av 1200-tallet, en endring som omskapte hirden fra å være et sted for krigere, til stedet hvor den verdslige kulturelle elite befant seg.¹² Dette virker å ha vært en vanlig oppfatning også blant andre norske historikere, i den grad det sjeldent presenteres syn som går på tvers av en slik fremstilling. Knut Helle, Sverre Bagge og lærerverket «Norsk historie» beskriver i sine bøker langt på vei en lignende utvikling som Sigurðsson presenterer.¹³ I Knut Helles fremstilling omdannes hirden fra å bare være kongens livvakter til å bli en organisasjonen for det administrative tjenestekorpset, hvor hirdmennene blir bærere av statsapparatet og dermed en sentral del av statsutviklingen.¹⁴ Også han trekker frem importen av den utenlandske litteraturen hvor høviskheten var dannelsesidealet.¹⁵ Helle drøfter riktignok aldri i hvilken grad hirdens voldsbruk ble «temmet» eller ikke, hvorvidt medlemmene faktisk ble mer høviske, eller hvordan denne prosessen eventuelt foregikk. Behovet for å «temme» hirdmennene ser ikke ut til å ha vært en viktig problemstilling i Helles fremstilling. Det er derfor lett å få inntrykk av at utviklingen var vellykket og uten problemer.

En av de fremste kritikerne av dette synet på statsutviklingen er Hans Jacob Orning. I sin doktoravhandling fra 2004 er en av hans konklusjoner at statsutviklingen i Norge først og fremst dreide seg om ideologiske endringer, men som i mindre grad ga utslag i praksis. Orning tar i sin undersøkelse utgangspunkt i konfliktene mellom kongen og andre stormenn, og mener på bakgrunn av dette at er misvisende å sette likhetstegn, eller å forutsette en så sterk korrelasjon, mellom realhistorisk og ideologisk utvikling, siden kildematerialet i så stor grad er utstedt fra konge- og kirkemakten selv.¹⁶

David Brégaint er en annen som viser til problematiske sidene ved hirdens atferd i sin doktoravhandling om høymiddelalderkongedømmets kommunikasjon. Han bruker eksemplene som en av grunnene til monarkiets behov for å utvikle sine kommunikasjonssystemer ovenfor

¹¹ Lars Hamre: «Hird», *KLNM VI*: 568-577, og «Hof», *KLNM VI*: 629-630, 1961

¹² Jón Viðar Sigurðsson: *Det norrøne samfunnet*, Oslo 2008, s. 118

¹³ Se kapittel 2 for en mer utførlig redegjørelse av de ulike forfatterens fremstillinger.

¹⁴ Knut Helle: *Norge blir en stat 1130 – 1350*, Oslo; 1964, s. 139-144 og 147-149

¹⁵ Helle 1964, s. 174

¹⁶ Hans Jacob Orning: *Uforutsigbarhet og nærvær, en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, doktorgradsavhandling Universitetet i Oslo 2004, s. 273

aristokratiet og slik ytterligere konsolidere sin makt.¹⁷ Brégaint konsentrerer seg først og fremst om den skriftlige og rituelle kommunikasjonen, men diskuterer også kort i hvilken grad hirden endret karakter som følge av dette. Han mener at det er vanskelig å vurdere i hvilken grad hirdens voldshandlinger faktisk ble færre. Dette skyldes mangelen på narrative kilder som dekker siste halvdel av 1200-tallet, og fordi de nesten er borte i deler Håkon Håkonssons saga. Å slutte at de faktisk ble fredeligere mener Brégaint likevel vil være et «argument from silence», fordi forfatteren kan ha hatt gode grunner til å la være å omtale dem.¹⁸

1.3 Problemstilling, avgrensing og struktur

Siden mye av litteraturen i liten grad problematiserer aristokratiets utvikling, samtidig som Orning og Brégaint har pekt på aspekter ved hirdens oppførsel som tyder på at denne endringen ikke har skjedd så raskt eller fullt i tråd med idealene om høviskhet, er det et sentralt spørsmål i hvilken grad det er mulig å si noe mer om hirdmedlemmenes utvikling på 11- og 1200-tallet. Jeg ønsker å undersøke dette videre. Oppgavens hovedproblemstilling blir som følger:

I hvilken grad ble hirdmedlemmene mer høviske, og i hvilken grad ble voldsbruken deres «temmet»?

For å kunne svare på dette har jeg valgt å ta utgangspunkt i følgende underproblemstillinger:

- Hvilke uenigheter og konflikter kunne ifølge de normative kildene oppstå innad i hirden?
- Hvilke konflikter oppsto i praksis?
- Hvordan skulle hirdmedlemmene ideelt sett løse sine konflikter?
- Hvordan løste de konfliktene i praksis?

I min undersøkelse vil jeg ta utgangspunkt i de normative tekstene Kongespeilet og Hirdskråen for å finne ut hvordan hirdens medlemmer var ment å behandle konflikter seg i mellom, og hvilke typer konflikter disse beskriver. Videre vil disse beskrivelsene sammenlignes med sagaenes fremstillinger for å se om disse idealene ble fulgt i praksis. Her er det kildematerialet som bestemmer den tidsmessige avgrensingen. Sverres saga, Sagaen om baglere og birkebeiner og Håkon Håkonssons saga dekker henholdsvis perioden 1177-1202, 1202-1217 og 1204-1264.

¹⁷ David Brégaint: *Vox regis. Royal Communication in High Medieval Norway*, doktorgradsavhandling NTNU 2014, s. 177-183

¹⁸ Brégaint 2014, s. 259 og 260

Hirdskråen dateres til et sted mellom 1273-1277 og Kongespeilet dateres av mange til rundt 1250.¹⁹ Tidsmessig dreier det seg dermed om en periode på noe under hundre år. Sturlunga saga dekker en kronologisk bredere periode enn dette, men det er kun episodene innenfor oppgavens avgrensning som tas med.

I denne oppgaven er det konfliktene mellom menn som på det tidspunktet de finner sted ikke var i krig med hverandre og under ellers «normale» omstendigheter i Norge som er undersøkt. Drap og hevndrap rett før, under og etter krigføring tas derfor ikke med. Dette medfører for eksempel at de drap som Skule befalte etter å ha tatt kongsnavn 1239, eller drap av folk som ikke fikk grid av seierherrer, er ekskludert. Det samme gjelder handlinger som hirdens menn utførte på Island, siden hele perioden fra 1220 til 1261 var preget av mer eller mindre kontinuerlig maktkamp og konflikter der.²⁰ Denne avgrensingen gjøres fordi det ikke er rom til å gå videre inn i denne tematikken.

I oppgaven brukes fellesbetegnelsen «hirdmedlemmer», eller «hirdens menn» om alle menn som tilhørte hirdorganisasjonen, og er ikke begrenset hverken til de menige hirdmenn eller til hirdmannskorporasjonen. Selv om hirden bestod av flere grupper, fra de øverste jarler og hertugen til de lavere gjester og huskarer²¹, behandles de i denne oppgaven som en samlet gruppe.²² Dette grepet er gjort fordi sagatekstene inneholder forholdsvis få eksempler som faller inn under oppgavens videre avgrensning, og en finere inndeling ville derfor ført til svært få eksempler innenfor hver kategori. Alle hirdmedlemmene ble gjennom seremoni (med visse variasjoner) håndgangne menn og sverdtakere.²³ Denne seremonien bandt dem ikke bare til kongen, men understreket også

¹⁹ Se 1.5 om dateringer for de enkelte kildetekstene.

²⁰ Randi B. Wærdahl, *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195-1397*, Leiden 2011, s. 91. Situasjonen skal ha vært særlig tilspisset mellom 1237 og 1255, hvor tilstandene karakteriseres som krigslignende (Jón Viðar Sigurðsson, «Krigføring i Island på 1200-tallet», i Arstad, K. (red.) *Krigføring i middelalderen. Strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100 – 1400, Forsvarsmuseets småskrift nr. 35*: 110-128, Oslo 2003, s. 110 – 112.)

²¹ I Moseng m. fler 2007, s. 190 pekes det på at huskarer regnes som en del av hirden i Kongespeilet, men ser ut til å ha forsvunnet i Hirdskråen, noe som kan bety at de innen 1270-tallet ikke lenger regnes som en del av organisasjonen. I denne oppgaven regnes de som hirdmedlemmer, da sagamaterialet brukt i denne oppgaven i hovedsak ikke går lenger enn til tida rundt Kongespeilets tilblivelse.

²² Hirdens inndeling omtales både i Kongespeilet og Hirdskråen, og oversikter finnes i flere bøker, blant annet i Helle 1964 s. 140-141, Moseng m. fler 2007, s. 190-193 og Hamre 1961, s. 568-77. Flere oppgaver har også undersøkt de enkelte grupperingers funksjoner og rekruttering, for eksempel i Ragnar Eimhjellen: *Kongshirda i Norge 1177- 1263. Samansetjing og omfang*, hovedfagsoppgave Universitetet i Bergen 1970, og Morgan Flugeim: *Gjestene i kongens hird. Ein samla gjennomgang av deira virke*, masteroppgave Universitetet i Bergen 2006 (sist lokalisert på <http://bora.uib.no/handle/1956/1842>, 10.11.15)

²³ Unntatt kjertesveinene, de skal ikke ha blitt omtalt som sverdtakere (Steinar Imsen: Innledning, i Imsen, S.(overs.) *Hirdskråen. Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn – Etter AM 322 fol*, Oslo 2000, s. 41)

deres tilhørighet til hirdfelleskapet.²⁴ Flere av bestemmelsene som er sentrale i denne oppgaven var felles for hele hirdmannskorporasjonen, hirdlederne inkludert.²⁵ I tillegg gjør Hirdskråen det klart at både gjester og kjertesveiner var forpliktet til skråens regler for skikk og bruk på linje med hirdmennene.²⁶

Det gjøres i oppgaven heller ikke forskjell på menn som primært var tilknyttet kongene eller jarlene. Dette er gjort fordi en jarl formelt sett var en del av hirdorganisasjonen.²⁷ I Hirdskråen kommer det frem at jarlen kan ta egne håndgangne menn og holde egen hird²⁸, men samtidig ser det ut til at disse mennene tilhørte én felles organisasjon. Skule skal for eksempel ha reagert svært negativt når to av Håkons menn sverget hirdmanns-ed bare til Håkon, noe som tyder på at dette var uvanlig.²⁹ Dessuten vil denne undersøkelsen vise at flere av konfliktene mellom ulike grupperinger ble behandlet i fellesskap på hirdstevner.

Oppgaven er delt inn i tre hovedkapitler: Først vil det presenteres en mer utførlig gjennomgang av hvordan man i nyere forskning på europeiske forhold har undersøkt og forstått høviskhet og voldsbruk, og videre hva som er skrevet av et utvalg norske historikere. Deretter er den empiriske undersøkelsen delt inn i to kapitler. I kapittel 3 vil fokuset være på hvordan de normative kildene omtaler uenigheter og konflikter mellom hirdens menn, og hvilke ideal for oppførsel de presenterer, før oppgaven videre vil undersøke hvordan sagatekstene beskriver hirdmedlemmenes handlinger i praksis. I kapittel 4 ser oppgaven på hvordan hirden ideelt sett skulle løse konfliktene når de først hadde oppstått, og deretter hvordan medlemmene løste dem i praksis.

1.4 Metode: praksis og normer

For å svare på oppgavens problemstillinger og underspørsmål er det et nødvendig premiss at det er mulig å si noe om hvordan menn i hirden oppførte seg i praksis ut ifra sagatekstenes fremstillinger. Sagalitteraturen har alltid stått sentralt i arbeider omkring vikingtid og høymiddelalder, men de

²⁴ Imsen 2000, s. 41

²⁵ Imsen 2000, s. 37

²⁶ Imsen 2000, s. 39

²⁷ Imsen 2000, s. 35

²⁸ *Hirdskråen. Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn – Etter AM 322 fol (H)*, Steinar Imsen (overs.), Oslo 2000: 17. Dette kommer også frem i Håkon Håkonssons saga, hvor det for eksempel fremstilles nokså tydelig hvem som er Skule Bårdssons menn, og hvem som er Håkons. Det er skrevet mye i norsk historieforskning om Skule og Håkon og forholdet mellom dem, men det er ikke mulig å gå videre inn i dette temaet innenfor oppgavens begrensninger.

²⁹ *Håkon Håkonssons saga (HHs), Norges kongesagaer bind 4*, Finn Hødnebo (overs), Oslo 1979: 181

større diskusjoner omkring deres kildeverdi har kanskje først og fremst handlet om fortidssagaene og i mindre grad om samtidssagaene.³⁰ Felles for samtidssagaene er at hendelsene det berettes om har foregått i forfatterens levetid eller hvor det er en mulighet for at forfatteren har hatt tilgang på samtidige beretninger som grunnlag for sitt arbeid.³¹ Hans Jacob Orning skriver i sin doktoravhandling at det er vanskelig å avgjøre hvor grensen for hva som utgjør historiske «korrekte» opplysninger og hvilke fremstillinger som er «ideologisk fargede synspunkter». Han skriver videre at det derfor er «(...)umulig på prinsipielt grunnlag å bestemme hva i deres beretninger som samsvarer med hvordan disse hendelsene hadde funnet sted i virkelighet».³² Når han likevel velger å ta i bruk sagatekstene begrunner han det blant annet med at sagaforfatterens måte å fremstille begivenhetene ikke var tilfeldig, men at de måtte gi mening for dem selv og det publikum de var skrevet for.³³ Knut Helle karakteriserer dem også som en av de viktigste litterære kildene, men understreker at de lett har «tatt farge av» samtidas politiske forhold.³⁴ Selv om bruken av samtidssagaene som historiske beretninger er mindre omstridt sammenlignet med fortidssagaene, er dette en mulig svakhet ved oppgaven. På den annen side er det få alternative kilder som kan svare på problemstillingen, da samtidssagaene ofte er primærkilden for opplysninger i denne perioden.

For å finne idealene for høviskhet og oppførsel brukes Kongespeilet og Hirdskråen i denne undersøkelsen. Disse inneholder begge normer og regler for hvordan hirdmenn burde oppføre seg. Denne bruken av kildene som levninger er uproblematisk, da alle kilder kan brukes slik.³⁵ Disse to tekstene har først og fremst et positivt syn på hirden, og de forteller oss at hirden er stedet for de mest høviske menn og beste skikker. Samtidig inneholder disse tekstene ikke bare «normative programmer» - altså ønsker eller lover om rett oppførsel i fremtiden³⁶, men de gir også uttrykk for en del normative vurderinger av hirdmenns oppførsel. Disse tekstene burde derfor ikke bare kunne gi et bilde av hva som var ønsket eller uønsket atferd, men i enkelte tilfeller også innsikt i hva som kan ha vært vanlig praksis blant noen av hirdens menn.

³⁰ «Hovedproblemet i den historiske sagakritikken har vært og er fortsatt kildeverdien til de sagaene som Sigurdur Nordal i sin tredeling av sagalitteraturen (1953) kalte «fortidssagaer (...)» (Knut Helle: Hvor står den historiske sagakritikken i dag?, *Collegium Medivale* 24: 50-86, Oslo 2011, s. 51)

³¹ Sigurdur Nordal: *Sagalitteraturen*, i Nordal. S. (red.), *Nordisk Kultur VIII: B – Litteraturhistorie*, Oslo 1953, s. 181

³² Orning 2004, s 16

³³ Orning 2004, s. 17

³⁴ Helle 1964, s. 3

³⁵ Knut Kjeldstadli: *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget* (2.utg), Oslo 1999, s. 174

³⁶ Kjeldstadli, 1999: s. 172

Alle sagaene, Kongespeilet og Hirdskråen er overlevet i flere skrifter av ulike dateringer og med større eller mindre variasjoner seg imellom. Av plasshensyn er det ikke mulig å gi lengre redegjørelser for forholdene mellom disse, men bare en kort fremstilling av kildene. Til grunn for denne oppgaven ligger oversatte versjoner på norsk, engelsk og dansk.³⁷

1.5 Kildemateriale

Kongespeilet

Kongespeilet ble sannsynligvis skrevet på midten av 1200-tallet. Innholdet i teksten tyder på at den er skrevet ned etter at de norske innbyrdeskrigene var over (1240), og etter kroningen av Håkon (1247). Det er bred enighet om at den ikke kan ha blitt skrevet etter innføringen av Magnus Lagabøtes lovverker på 1270-tallet, og flere historikere og filologer mener at den er fra rundt 1250.³⁸ Det har ikke blitt fastslått med sikkerhet hvem som skrev Kongespeilet. Om forfatteren har hatt en geistlig eller verdslig bakgrunn har vært mye debattert.³⁹ Blant annet mener Alf Hellevik at kritikken av hirden som kommer til syne i verket er for tydelig til at en kan forvente at det er et medlem av hirden som har uttrykt dette.⁴⁰ Samtidig bør man kunne regne med at forfatteren gir en god skildring av livet i hirden, siden flere forskere virker å holde det for rimelig at forfatteren har holdt til i miljøet rundt kongen.⁴¹

Teksten er en samtale mellom Faren og Sønnen, og er delt inn i tre deler: om kjøpmannen, om hirdmannen og om kongen. Den er en klart normativ kilde som inneholder formaninger om ideell opptreden og oppførsel i hirden. Det er derfor tvilsomt om den beskriver faktiske forhold. Ifølge Bagge er det likevel særlig Sønnens kommentarer som best kan beskrive samtidige forhold gjennom sine spørsmål, for flere av spørsmålene til Sønnen kan tyde på at det er langt mellom ideal og virkelighet i hirden på denne tiden.⁴² Slik kan teksten også gi et lite innblikk i hirdens praksis.

Hirdskråen

Det virker å være bred enighet om at Hirdskråen opprinnelig er blitt skrevet mellom 1273 og 1277,

³⁷ Se bibliografi for hvilke utgaver som er brukt.

³⁸ Sverre Bagge: *The Political Thought of The King's Mirror*, Odense 1987, s. 12 - 13

³⁹ Bagge 1987, s. 14 - 15

⁴⁰ Alf Hellevik: Forord, i Hellevik, A.(utg.) *Kongsspegelen*, Oslo 1976: s. 14

⁴¹ Sverre Bagge: Innledende essay, i Brøgger A.W.(overs.) *Kongespeilet*, Oslo 2000-a, s. xiv

⁴² Bagge 2000-a: s. lxi: «For moderne historikere er ofte Sønnens spørsmål mer verdifulle enn Farens svar. Det er nemlig gjennom dem vi får inntrykk av hvilke av Farens lærdommer som samsvarer med vanlig oppfatning og hvilke som er kontroversielle.»

blant annet på grunn av titler man omtaler medlemmene med.⁴³ I følge Steinar Imsen er skråen antakelig ikke utarbeidet av hverken kongen eller hirden alene, men heller i et slags fellesskap. Selv om kongen er en svært sentral skikkelse ser det ut til at han, i alle fall delvis, var avhengig av støtte blant hirdmennene, og at de fant sammen i en form for overenskomst.⁴⁴ Teksten omhandler flere sider av hirden og hirdens rolle i samfunnet, men et av hovedformålene er å regulere forhold innad i hirden og mellom medlemmene. I følge Imsen består antakelig skråen av lag på lag med lover og regler fra eldre og nyere tid, nedskrevet i eldre, men nå forsvunne tekster. Noe av innholdet kan spores svært langt tilbake, mens mye av innholdet antakelig stammer fra birkebeinergrupperingen som utviklet seg rundt kong Sverre og senere Håkon Håkonsson.⁴⁵ På samme måte som Kongespeilet kan heller ikke denne teksten si noe direkte om de faktiske forhold i hirden, men de gjentatte forbud og påbud i teksten kan tyde på visse tendenser.

Kongesagaene

I Sverres saga fortales det om at det var den islandske abbeden Karl Jonsson som skal ha skrevet sagaens første del, og at Sverre selv var med og bestemte over arbeidet.⁴⁶ Det er en allmenn oppfatning at arbeidet med sagaen skal ha begynt vinteren 1185/86, men det er ikke klart om Karl Jonsson selv har skrevet hele verket, eller om det er to forfattere som står bak. Det er heller ikke enighet blant forskere om når sagaen ble ferdigskrevet. Karl Jonsson døde 1212 eller 1213 og er slik en mulig øvre grense, mens andre hevder at sagaen ikke fikk sin egentlige form før på 1220-tallet, da med en annen forfatter.⁴⁷ Siden teksten sannsynligvis er skrevet på oppdrag fra Sverre er det grunn til å tro at enkelte ting som kan ha vært til skade for Sverre ikke er nevnt. Det har blant annet blitt pekt på sagaens beskrivelser av konfliktene mellom Sverre og kirkeorganisasjonen, hvor dette har fått en mindre plass enn det materialet vi har i dag skulle tilsi.⁴⁸ Dette kan ha hatt en innvirkning på hvilke opplysninger man har valgt å ta med i sagaen. Alvorlige uenigheter innad i Sverres hird er derfor muligens noe man ikke har ønsket å gi for mye plass.

Sagaen om baglere og birkebeiner, ofte bare kalt baglersagaen, finnes i to versjoner. En eldre, kort versjon, også kalt A, og en yngre og lengre versjon, også kjent som B. Forfatteren av A-

⁴³ Imsen 2000, s. 24 - 25

⁴⁴ Imsen 2000, s. 32 - 33

⁴⁵ Imsen 2000, s. 25 og 26

⁴⁶ Svs: Fortalen

⁴⁷ Hallvard Magerøy: Forord til Sverres saga, i Hødnebo F. og Magerøy, H.(utg.) *Norges kongesagaer* bind 3, Oslo 1979-a, s. 8

⁴⁸ Þorleifur Hauksson, Innledning (oversatt av Tor Ulset), i Hauksson, Þ(utg.) *Sverris saga*, Reykjavik: 2007, s. cxxii

teksten er ukjent, men man antar at den er forfattet av en islending på grunn av den objektive fremstillingen av birkebeinere og baglere og bruk av navn på ukedager som var vanlig på Island men uvanlig i Norge. Hallvard Magerøy skriver at flere tror A-teksten er forfattet først, tidligst etter de siste handlingene som er nedtegnet, det vil si høsten 1209.⁴⁹ B-versjonen finnes bare i en dansk oversettelse av Peder Claussøn Friis (1545 – 1614), samt fire tekstfragment på norrønt. Magerøy skriver at flere tror at B-teksten er skrevet før det var helt avklart at Håkon Håkonsson skulle velges til enekonge, i og med at dette ikke er nevnt i teksten. Det er også trolig at forfatteren, som også her er ukjent, holdt med birkebeinerne på grunn av det utfyllende stoffet om dette partiet som er med i denne versjonen, sammenlignet med A-teksten.⁵⁰

Håkon Håkonssons saga ble skrevet av islendingen Sturla Tordsson kort tid etter at Håkon døde på Orknøyene. I følge sagaens eget utsagn må den ha vært skrevet i tiden mellom 1264 og 1265. Sturla kan ikke selv ha vært øyenvitne til det aller meste av hendelsene han skriver om, men han har trolig hatt tilgang til skriftlige kilder og brev i tillegg til muntlige øyenvitneskildringer.⁵¹ Halvdan Koht mente at detaljrikdommen i teksten, samt sagaens egne opplysninger om når og hvor den ble til, må ha betydd at Sturla hadde tilgang på omfattende skriftlig materiale, og at dette materialet må ha vært samlet i et kanselli.⁵² Narve Bjørgo mente det er lite som tyder på at det eksisterte et fast kanselli utover en gruppe geistlige som utførte ulike skrivearbeider ved siden av sine andre arbeidsoppgaver.⁵³ Men også han mener Sturla har hatt tilgang til skriftlige kilder i sitt arbeid med sagaen. Blant annet trekker Bjørgo frem detaljrikdommen i Sturlas beskrivelser av Håkons reiser i 1225, 1240 og 1263. Disse omtaler ofte når og hvor kongen befinner seg, enkelte ganger også med dobbeltdateringer, og hvilke andre personer som er med. Bjørgo mener Sturla må ha hatt tilgang til itinerariske nedtegnelser fra disse reisene ut ifra hvor findelt tidsmarkeringen er. I tillegg må Sturla også ha brukt muntlige kilder, og tilgangen på informanter må delvis ha vært stor.⁵⁴

⁴⁹ Hallvard Magerøy: Forord til Sagaen om baglere og birkebeiner, i Hødnebo F. og Magerøy, H.(red.) *Norges kongesagaer* bind 3, 1979-b s. 269ff

⁵⁰ Magerøy 1979-b, s. 270.

⁵¹ Hallvard Magerøy: Forord til Håkon Håkonssons saga, i Hødnebo F. og Magerøy, H.(red.) *Norges kongesagaer* bind 3, Oslo 1979-c, s. 11

⁵² Halvdan Koht, Kjeldegrunlaget for saga um Håkon Håkonsson, *Historisk Tidsskrift* 5(1927): 16-30, s. 27

⁵³ Narve Bjørgo: Om skriftlege kjelder for Håkonar saga, *Historisk tidsskrift* 46(1967):185-229, s. 225

⁵⁴Særlig for senere år. For Håkons første regjeringsårene kjenner vi bare til to samtidige vitner som fremdeles var i live, Gaut Jonsson og dronning Margrete. (Randi B. Wærdahl, Gautr Jónsson of Mel: Craftsmann of battle and chief oral source of Håkonar saga, i Jakobsson, J. og Sigurðsson, J. V.(red.) *Sturla Þórðarson: Skald, Chieftain and Lawman*. Kommer 2017)

Selv om sagaen karakteriseres av å være svært detaljrik når det gjelder hvor og når Håkon har befunnet seg, og inneholder en del tilsynelatende sikre enkeltdata, ansees den likevel ikke som en objektiv historisk kilde.⁵⁵ Som en beretning om samtiden har forfatteren antakelig vært nødt til å omgå ulike tema med forsiktighet. Sagaen er skrevet på oppdrag fra kong Magnus, og Sturla har sannsynligvis vært nødt til å være svært selektiv i sitt utvalg og beskrivelser av de ulike hendelsene.⁵⁶ Selv om sagaen mot slutten ikke lenger inneholder beskrivelser av problemer innad i Håkons hird, er det usikkert om dette faktisk var tilfelle. Brégaint har pekt på at Sturla *kan* ha utelatt eventuelle konflikter etter 1240 med vilje. Eventuelle konflikter etter dette punktet kunne fremdeles vært sensitive for Sturlas publikum som man derfor ikke ville vekke til live igjen, i tillegg til et ønske om å fremstille kongens kontroll i et positivt lys.⁵⁷

Sturlunga saga og Arons saga

Sturlunga saga beskriver først og fremst maktkampene på Island på 1200-tallet. De indre maktkampene sammen med kong Håkons politikk for å legge Island under Norge, skal ha ført til at flere islendinger reiste til Norge i denne perioden.⁵⁸ Det er gjennom disse beskrivelsene vi får innblikk i norske forhold. Sturlunga saga er en kompilasjon av selvstendige islandske samtidssagaer som skal ha blitt satt sammen ca. 1300. Arons saga er ofte inkludert i moderne utgaver, men ikke alltid.⁵⁹ Man tror ikke redaktøren av Sturlunga saga har foretatt store endringer av sagaene bortsett fra mindre sammenbindende småstykker og kortere fortellinger, men heller at det er valgt ut den mest omfangsrike teksten der to sagaer har overlappet hverandre.⁶⁰ Det er særlig episoder i *Islendinge saga*, *Torgils Skardes saga* og *Tord Kakeles saga* som inneholder opplysninger av interesse for denne oppgaven. *Islendinge saga* utgjør den største delen, og skal være forfattet av Sturla Tordsson i hans siste leveår (altså før 1284). Sturla viser sympati for sine slektninger, men sagaen karakteriseres likevel som forholdvis upartisk i sine beskrivelser og regnes som en svært viktig historisk kilde for Islandske forhold. Gjennom sitt opphold og arbeid i Norge

⁵⁵ Knut Helle: «Hákonar saga Hákonarsonar», *KLNM* IV: 51-53, 1961

⁵⁶ Helle 1961, s. 52 – 53, Ólafía Einaradóttir: Om samtidssagaens kildeværdi belyst ved Hákonar saga Hákonarsonar, *alvíssmál*, (1995): 29-80, s. 61ff

⁵⁷ Brégaint 2014, s. 181 og 259

⁵⁸ Wæhrdahl 2011, s. 89 - 112

⁵⁹ John Porter: «Arons saga Hjörleifssonar», i Pulsiano, P.(red.) *Medieval Scandinavia – an encyclopedia*: 21-22, London 1993. I Kristian Kålunds danske utgave fra 1904 er den ikke med. Det er derfor brukt John Porters engelske oversettelse fra 1975 (*The saga of Aron Hjorleifsson* (As), John Porter(overs.), først utgitt av Pirate Press 1975. Oversettelsen er publisert (23.01.2009) på <http://www.medievalists.net/2009/01/23/the-saga-of-aron-hjorleifsson/>, sist lokalisert 02.11.2016). På grunn av formatet er referansene uten sidetall.

⁶⁰ Jacob Benediktsson: «Sturlunga saga», i *KLNM* XVII: 355-359, 1972

må Sturla hatt inngående kjennskap til norske forhold. Opplysningene i de to andre sagene er noe mer usikre. I følge Jakob Benediktsson skal opplysningene i Tord Kakales saga kommet fra informanter fra den nærmeste krets til hovedpersonen Tord Sigvatsson Kakale (1210 – 1256). Sagaen skal ikke blitt skrevet ned før etter 1271.⁶¹ I følge Benediktsson må forfatteren bak Torgils Skardes saga åpenbart stått svært nær hovedpersonen Torgils Bodvarsson Skarde (1226 – 1258), og Benediktsson mener den må behandles kritisk på grunn av den klare partiskheten til fordel for Torgils.⁶²

Arons saga omhandler noen av de samme begivenhetene som i Sturlunga saga. Man mener at Arons saga ikke er nedskrevet like tett på de hendelsene den omtaler da den inneholder flere dikt som er forfattet 1330, og som derfor er den nedre grensen for tekstens tilblivelse. Forfatteren er ukjent.⁶³ Som kilde er derfor Arons saga noe mer problematisk å bruke som beretning enn de andre tekstene. Den er likevel inkludert, da fremstillingen ofte (men ikke alltid) er i tråd med Sturlunga Tordssons fremstilling⁶⁴, samtidig som den gir en mer detaljert fremstilling av Arons liv i hirden sammenlignet med både Sturlunga saga for øvrig og kongesagaene. Som i Sturlunga saga gir Arons saga et innblikk fra et annet perspektiv enn kongesagaene, ettersom hendelsene ikke er sentrert rundt kongen.

⁶¹ Benediktsson 1972

⁶² Jakob Benediktsson: «Þorgils saga skarða», i *KLNM* XX: 385, 1976

⁶³ Magnús Már Lárusson: «Arons saga», i *KLNM* I: 251, 1956

⁶⁴ Porter 1993, s. 22. Aron fremstilles for eksempel mer heroisk i Arons saga enn av Sturla.

2. Europeisk bakteppe og norsk forskning

2.1 Høviskhet og vold i europeisk forskning

Thomas Bisson er en representant for historikere som oppfatter perioden etter oppløsningen av Karolingerriket som særlig preget av elitenes ukontrollerte voldsbruk. I følge ham skjedde denne utviklingen i områder ikke bare innenfor det tidligere riket, men også innenfor andre deler av Vest-Europa.⁶⁵ Også Wim Blockmans og Peter Hoppenbrouwers gjør rede for dette synspunktet. De understreker at denne «forvandlingen» er debattert og at det ikke er enighet om utviklingen var et så fundamentalt brudd med tidligere forhold som det er blitt hevdet.⁶⁶ Bissons karakteristikkk av aristokratiets voldsbruk i høymiddelalderen som særlig destruktiv, upolitisk og vilkårlig⁶⁷ ble møtt med kritikk av blant andre Dominique Barthélemy og Stephen White.⁶⁸ White mente Bissons argumenter i for stor grad forutsatte at bortfallet av offentlige instanser nødvendigvis måtte innebære at ukontrollert vold brøt ut⁶⁹, og at voldsbruken bare var et av elementene man tok i bruk for å løse tvister. Denne volden var dermed ikke vilkårlig, men ble brukt bevisst.⁷⁰

Mitt inntrykk er at historikere ikke bare er uenige om omfanget av selve voldsbruken i middelalderen, men også hvilke mer allmenne oppfatninger som er etablerte. Gert Althoff fremstiller det slik: «*By highlighting the fact that during the European Middle Ages armed conflicts followed certain rules, I want to argue against the popular cliché of the violent, and therefore dark and barbaric, Middle Ages*».⁷¹

Joachim Bumke har den motsatte innfallsvinkelen i sin innledning:

«This romantic picture of the Middle Ages, later enriched with the nationalistic overtones of emperor-worship, exerted a tremendous influence that has left traces to this day. Medieval reality was very different.[...] Even for the rich and noble the conditions of daily life were anything but pleasant.»

Og fortsetter videre:

⁶⁵ Thomas Bisson: *The Crisis of the Twelfth Century*, Princeton 2009, s. 306-307 og 574

⁶⁶ Wim Blockmans og Peter Hoppenbrouwers,; *Introduction to Medieval Europe 300 – 1500*, New York 2007, s. 112 - 115

⁶⁷ Thomas Bisson: The «Feudal Revolution», i *Past & Present* 142(1994): 6-42, s. 18 og 40

⁶⁸ Dominique Barthélemy og Stephen D. White: The "Feudal Revolution" i *Past & Present* 152(1996): 196-205/205-223

⁶⁹ White 1996, s. 221

⁷⁰ White, 1996, s. 211 - 213

⁷¹ Gert Althoff,; The Rules of Conflict Among the Warrior Aristocracy of the High Middle Ages, i K. Esmark, L. Hermanson, H. J. Orning & H. Vogt(red.), *Medieval Law and Its Practice : Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*, 313-332, Leiden 2013, s. 331

«In those days political murder was nothing out of the ordinary. And it is so contrary to the picture which cultural historians have painted of the Hohenstaufen age that nobody has bothered to gather and evaluate the many murders that are historically attested.»⁷²

Uavhengig av om aristokratiets voldsbruk i middelalderen var noe nytt eller en følge av kontinuerlig utvikling; om denne var spesielt katastrofal og vilkårlig eller om den fulgte visse regler, har historikere pekt på hvordan ulike institusjoner og grupper i middelaldersamfunnet forsøkte å kontrollere og stagge denne volden. Historikere har blant annet pekt på kirkeorganisasjonen, fremveksten av en sentralisert statsmakt gjennom kongedømmene og innenfor innenfor elitene selv.

De første kristne fredsbevegelsene skal ha oppstått i Frankrike rundt millenniumskiftet. Den første av disse er omtalt som «Guds fred» (Pax Dei). Hvordan man skal forstå denne bevegelsen, og hvilke motiver som lå bak den, er riktignok debattert av historikere ifølge Frederick Paxton.⁷³ Om en følger Paxtons artikkel ser det samtidig ut til å være en viss enighet om at det hos de geistlige var et ønske om å beskytte deler av befolkningen som var offer for den verdslige elitens krigføring og feider.⁷⁴ Ikke bare beskyttelse av de geistlige selv, men senere utvidet til å gjelde kvinner og barn, pilgrim�er og bøndene. Denne bevegelsen skal deretter blitt gradvis erstattet av «Gud våpenhvile» (Treuga Dei), hvor ønsket om å begrense volden førte til at den ble forbudt på enkelte dager og i perioder i den kristne kalenderen.⁷⁵ Korstogsbevegelsen skal blant annet hatt som mål å gi voldsbruken et utløp et annet sted enn i Vest-Europa. Pave Urban II som startet den første korstogsbevegelsen på slutten av 1000-tallet, henvendte seg direkte til det voldelige aristokratiet i Frankrike hvor han selv hadde vokst opp. Slik kunne den indre voldsbruken nå rettes mot andre, samtidig som man fjernet dilemmaet mellom kirkes fordømmelse av vold og aristokratiets avhengighet av den for å sikre sine egne interesser.⁷⁶

Kirkas fredsbevegelsen skal etter hvert fått motsvar hos den verdslige eliten som skapte sine egne «fredsprogram».⁷⁷ Hos både de engelske og franske monarkene arbeidet man for å sikre fred *innad* i egne riker. Richard Kaeuper karakteriserer utviklingen som sporadisk, men

⁷² Joachim Bumke: *Courtly Culture, Literature and Society in the High Middle Ages*, New York 2000, s. 1-3

⁷³ Frederick S. Paxton: *History, Historians, and the Peace of God*, i Head, T. og Landes, R.(red.) *The Peace of God*, 21 – 40, Ithaca: 1992

⁷⁴ Paxton 1992

⁷⁵ Blockmans og Hoppenbrouwers 2007, s. 146

⁷⁶ Thomas Asbridge: *The First Crusade, A New History*, Oxford 2004, s. 3-5, 20-21

⁷⁷ Blockmans og Hoppenbrouwers 2007, s. 145 – 146.

understreker at selv om kongene i England eller Frankrike ikke nødvendigvis klarte å etablere et ubestridt voldsmonopol i middelalderen, var dette likevel en sentral del av kongemaktens oppgave. Som igjen innebar at kongene måtte forholde seg til den verdslige elitens voldsbruk.⁷⁸ Flere av de franske kongene skal gjennom høymiddelalderen gradvis utviklet et strengere og sterkere lovverk for å få kontroll over aristokratiets innbyrdes stridigheter. For eksempel skal Ludvig 9. (1214 – 1270) utstedt lover som forbød krigføring som ikke var under kongens kontroll. I følge Justine Firnhaber-Baker må dette ses på som en fortsettelse av kongehusets tidligere politikk gjennom høymiddelalderen, og ikke som nye nytt. Lovene skal dessuten ha blitt bygget videre på i siste halvdel av 1200-tallet og på 1300-tallet av senere konger.⁷⁹

Men kongemakta forsøkte ikke bare å få kontroll over aristokratiets private voldsbruk gjennom lovverket; historikere har også undersøkt hvordan idealer om høviskhet og hoffkultur «siviliserte» middelaldersamfunnets elitesjikt. Norbert Elias fremstilles som en av de tidligste og mest sentrale forkjempere for dette synet.⁸⁰ Allerede i «Über den Prozess der Zivilisation» fra 1939 fremmet han sine tanker om middelalderens hoffkultur og ideer om høviskhet som årsaken til at aristokratiet i Europa ble «sivilisert». Elias tok i bruk en syntese av Max Webers definisjon på statsmakten (monopol på voldsbruk) og Sigmund Freuds teori om superego, eller «over-jeg», og beskrev en prosess hvor hoffets idealer for kontrollert kroppsbruk og kroppsspråk spredte seg fra hoffene og ut i samfunnet, og slik gradvis pasifiserte det europeiske samfunnet til å bli mer sivilisert. Elias verk ble ikke tatt opp til omfattende diskusjon før etter 1969, da arbeidet ble utgitt på ny og det senere kom en oversettelse til engelsk. Selv om Elias la stor vekt på de større hoffene som kom senere på 15-, 16, og 17-tallet, regnet han prosessen som påbegynt i middelalderen. Elias' teori har derfor blitt tatt i bruk og undersøkt også av middelalderhistorikere.⁸¹

Teorien til Elias' er samtidig kritisert fra flere hold. Blant annet er det pekt på at samfunn uten en sterk sentralmakt og hoffkultur ikke er nødvendig for å finne siviliserende krefter.⁸² Det er også pekt på det problematiske ved å undersøke historisk vold uten å knytte det til moderne, vestlige

⁷⁸ Kaeuper: 1999, s. 93 - 95

⁷⁹ Justine Firnhaber-Baker: From God's Peace to the King's Order: Late Medieval Limitations on Non-Royal Warfare. *Essays in Medieval Studies* 23(2006): 19-30 (sist lokalisert på <https://muse.jhu.edu/article/213639>, 03.10.16)

⁸⁰ Gregory Heyworth: "Curialitas (Courtliness)", i Classen, A.(red.) *Handbook of Medieval Studies* Vol 2. Berlin: 2010, s. 1485 - 1487

⁸¹ Heyworth 2010, s. 1485 – 1487, Arnved Nedkvitne og Johan A .R. Rygg: Siviliseringsprosessen- en modell for norske middelalderforskere?, i Førland, T. E.(red.) *Norbert Elias: En sosiolog for norske historikere? Tid og Tanke, skriftserie fra Historisk institutt, UiO* 1(1997): 19-30

⁸² Erling Sandmo: Maktens beroligende blikk. Historiske teser om sivilisering og disiplinering, i *Scandia* 60/1(1994): 25-44, s. 28

verdinormer, og faren for «etno- eller «krono-sentrisme».⁸³ Stephen Jaeger skriver i innledningen til sin bok at han er enig med Elias i den forstand at fyrstehoffene var sentrale for omdannelsen av den verdslige eliten til et fredeligere samfunnslag. Jaeger mener at der Elias hadde sett på denne utviklingen som et produkt av samfunnsendringer, en respons, hevder han utviklingen var villet og ønsket. Ifølge Jaeger var høviskheter et instrument man tok i bruk for å oppnå denne siviliseringen.⁸⁴ Sentralt for Jaeger er hoffkulturens, eller «høviskhetens», opprinnelse i kirkeorganisasjonen. Han sporer utviklingen tilbake til 900-tallet, og beskriver en utvikling hvor den verdslige eliten i økende grad ble påvirket av de geistlige. Det skjedde både gjennom kirkas utdanningsinstitusjoner og ved deres arbeid ved hoffene. I Jaegers bok er resultatet den høviske litteraturen som vokste frem på 11- og 12-tallet. Disse idealene kom nå til uttrykk og ble brukt for å instruere aristokratiet i høviskheter.⁸⁵ I likhet med Elias er Jaegers bok en skildring av en positiv utvikling hvor det gamle krigeridealet ble erstattet av eleganse, tilbakeholdenhet og moderasjon. Det Jaeger derimot ikke diskuterer er i hvilken grad disse nye idealene kunne eksistere side om side med nettopp dette gamle og delvis motstridende krigeridealet, eller i hvilken grad aristokratiet faktisk internaliserte dem.

Ridderidealet som oppsto i høymiddelalderen bestod, ifølge Constance Brittain Bouchard, på slutten av 1100-tallet av en kombinasjon av disse; både et eldre krigerethos og de nye idealene om elegant oppførsel og høviskheter. Begge var vesentlige elementer. Dette førte igjen til at ideene for hvordan aristokratiet burde oppføre seg innebar ganske tydelige selvmotsigelser.⁸⁶ Bouchard mener spørsmålet om det var forskjeller mellom aristokratiets idealer slik de kommer frem i litteraturen og aristokratiets handlinger i praksis ikke er et relevant utgangspunkt. Hennes standpunkt er at disse forskjellene på ideal og praksis er så åpenbare at dette egentlig er uinteressant. Hun er mer opptatt av hvordan den høviske litteraturen tilsynelatende inneholder så mange motstridende ideer at det ikke kunne eksistere «ett» sett med regler for høviskheter, og mener derfor et mer fruktbart utgangspunkt er undersøkelser av hvilke moralske konflikter denne litteraturen inneholder.⁸⁷

⁸³ Sandmo 1994, s. 31

⁸⁴ Stephen Jaeger: *The Origins of Courtliness : Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals, 939-1210*, Philadelphia 1985, s. 5 - 9

⁸⁵ Jaeger 1985, s. 211- 235

⁸⁶ Bouchard 1998, s. 109 - 116

⁸⁷ Bouchard 1998, s. 113 og 114

Det er likevel flere som har sammenlignet nettopp ideal og praksis. I sin undersøkelse av hvordan den tyske høviske litteraturen fremstiller den høviske hoffkulturen, trekker Bumke frem blant annet måltidet som et viktig element. Bumke mener det er tydelig at moderasjon med mat og drikke anses som god etikette, og ut i fra de litterære kildene slår han fast at slike regler må ha vært kjent i tyske områder i alle fall fra 1200. Bumke trekker frem flere manualer som instruerte publikum i høvisk høflighet, hvor et av rådene var at man ikke burde drikke for mye.⁸⁸ Tekster fra sent på 1200-tallet inneholder likevel en del kritikk som viste at fyll og voldsbruk fortsatte å eksistere blant eliten. Bumke hevder denne kritikken må ha vært myntet på deres oppførsel i virkeligheten.⁸⁹ Også Richard Kaeuper og Warren Brown peker på spredningen av idealer for høvisk oppførsel i høymiddelalderen ikke nødvendigvis innebar at krigeridealet forsvant, men at deres innbyrdes voldsbruk fortsatte å få konsekvenser for resten av samfunnet.⁹⁰ Ridderklassen kjempet dessuten aktivt for å holde på sin rett til å bruke vold mot andre riddere og den øvrige befolkningen.⁹¹

Slik det er vist i dette kapitlet arbeidet man fra ulike samfunnshold med å kontrollere og stagge den verdslige elites voldsbruk. Høviske idealer var en viktig del av dette arbeidet. Disse idealene ser ikke ut til å ha overtatt eldre krigeridealene umiddelbart, og det ser ut til at det fremdeles var en avstand mellom idealene og elitenes praksis. Er det mulig å se den samme prosessen i norsk historie? I den neste delen vil det gjøres rede for hvordan norske historikere har forstått og beskrevet endringene i det norske aristokratiet.

2.2 Norsk forskning

At hirden skal ha endret karakter i løpet av 1200-tallet ser ut til å være den vanlige oppfatningen blant norske historikere. Kanskje en av de mest kjente, og svært kritiske beskrivelsene av hvordan den utenlandske litteraturen forandret det norske samfunnet er Hans E. Kincks fra 1922. Det gamle ættesamfunnet forfalt, og «(...)fra 1200 og utover begyndte en tid av import av uselvstændighed, hvor lærde mænd og kunstnere utenfra førte an og gav indholdet. Det strømmet ind med oversættelser(...)».⁹² Flere lignende beskrivelser i eldre forskning har hatt dette beklagende,

⁸⁸ Bumke 2000, s. 13 og 178-199

⁸⁹ Bumke 2000, s. 201 - 202

⁹⁰ Warren C. Brown: *Violence in Medieval Europe*, London, 2011 (sist lokalisert på <http://www.tandfebooks.com/isbn/9781315834887> 03.11.16) s. 288 – 289, Kaeuper 1999, 102 og 110

⁹¹ Kaeuper 1999, s. 8

⁹² Hans E. Kinck: *Storhetstid : om vort aandsliv og den literære kultur i det trettende aarhundrede*, Kristiania 1922 (sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015021308011, 03.11.12), s. 46 - 47

nasjonale synspunktet på utviklingen.⁹³ I hovedtrekk ser senere fremstillinger i liten grad ut til å ha innvendinger mot selve innholdet i disse beskrivelsene (om man ser bort fra den kritiske tonen i de eldre verkene).

Innledningsvis ble det vist til Jón Viðar Sigurðsson karakterisering av hirdens utvikling. Sigurðsson mener dette skal ha skjedd blant annet gjennom innføringen av den europeiske ridderkulturen. Hensikten med riddersagaene og helteidikt «(...)var blant annet å oppdra hoffet i høviske skikker og knytte det tettere til den europeiske hoffkulturen».⁹⁴ Sigurðsson trekker også inn Kongespeilets og Hirdskråens formaninger for å illustrere hvordan aristokratiet skulle forandres, men understreker samtidig at det er vanskelig å si sikkert i hvilken grad den høviske litteraturen har påvirket hirdens oppførsel. Samtidig mener han at «(...) de nye ideene må ha påvirket noe(...)», og henviser blant annet til Håkon Håkonssons saga hvor kardinal Vilhelm i 1247 var imponert over nordmennenes oppførsel. Sigurðsson beskriver videre hvordan holdningene til alkohol er forandret sammenlignet med de tradisjonelle drikkelagene.⁹⁵

Sverre Bagge har også beskrevet denne ideologiske utviklingen ved å blant annet vise til drikkelagene. I følge Bagge gir Kongespeilets formuleringer et inntrykk av at visse aspekter ved hirdens drikkelag er forandret. Særlig mener han formaningene om ikke å drikke seg beruset er viktige. Selv om man kan finne advarsler mot overdreven drikking lenge før Kongespeilet, for eksempel i Håvamål, mener han det løsslupne konkurransepreget ved de tradisjonelle drikkelagene er forsvunnet og erstattet av disiplin og hierarki. For Bagge synes målet med disse formuleringene å være klare: Sammenlignet med etiketten ved det franske hoffet på 16- og 1700-tallet var disse reglene svært enkle, men formålet var det samme, nemlig å forandre de uregjerlige og krangleverne krigerne til lydige og siviliserte hoffmenn.⁹⁶ Bagge er klar på at Kongespeilet gir uttrykk for at disse reglene var nye og annerledes for folk flest. Men også han mener at den høviske litteraturen ble brukt som en samling av eksempler for den nye typen oppførsel, produkter av en fornem kultur som Håkon vil oppdra sine stormenn i. Bagge ser på endringene fra den klassiske sagafremstillingen til 1200-tallets hoffkultur som en viktig del av statsutviklingen, men

⁹³ Sverre Bagge: *Mennesket i middelalderens Norge*, Oslo 2000-b, s. 188

⁹⁴ Jón Viðar Sigurðsson 2008, s. 120

⁹⁵ Jón Viðar Sigurðsson 2008, s. 121

⁹⁶ Bagge 2000b: s. 186 - 187

understreker at det kan diskuteres i hvilken grad dette skyldes kongens bevisste politikk eller i hvilken grad det skyldes endringer i de norske aristokratiets smak.⁹⁷

Samtidig har Bagge karakterisert overgangen fra det «gamle» til det nye i høymiddelalderen som en mer institusjonell forandring enn en mentalitetsendring; forskjellen var at det nå var en autoritet som sto over partene.⁹⁸ Konflikter i samfunnet handlet ikke om spontanitet, men om ære. Alternativet til voldsbruk var å motta en kompensasjon, men Bagge skriver at kildematerialet henter om at dette var mindre ærerikt enn hevnen. Voldsbruken var derfor rasjonell, og ikke nødvendigvis urasjonell og spontan.⁹⁹ Samtidig var det ifølge Bagge lite feider i Norge sammenlignet med Danmark.¹⁰⁰ Han skriver videre at det er usikkert i hvilken grad den høviske litteraturen ble innført på grunn av at den passet som pedagogisk tekst, eller i hvilken grad den ble oversatt bare fordi den var utenlandsk.¹⁰¹ Bagge skriver også at selv om aristokratiet ser ut til å ha anerkjent kongedømmet, og eliten utover på 1200-tallet fremstilles som mer eksklusiv og lukket enn før, var det en kontinuitet i forståelse av ære: «*This spesific aristocratic culture represents a considerable continuity with the honor-based society we meet in the saga litterature*»¹⁰²

Også Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo beskriver en slik utvikling. De legger riktignok størst vekt på andre halvdel av 1200-tallet med den offisielle innføringen av riddersvesenet i Norge, hvor lendmenn og skutelsveinene fra 1277 ble titulert som henholdsvis baroner og riddere.¹⁰³ De er samtidig klare på at utviklingen var et klart utslag av elitedannelse og «*(...) viser hvordan det norske samfunnet ble overrislet av samtidas felles europeiske kultur- og samfunnsutvikling*». For å illustrere dette vises det blant annet til det økte fokuset på høy byrd for opptak i hirden, og bruk av faste våpenmerker i skjold og segl blant menn som ikke var av fyrsteslekt.¹⁰⁴

I følge Erik Opsahl ble elitens feider sterkt redusert i høymiddelalderen, særlig fra midten av 1250. Men den skal aldri ha forsvunnet helt, og Opsahl mener at stormannsfeidene ser ut til å dukke opp igjen på 1300-tallet og videre utover i senmiddelalderen.¹⁰⁵

⁹⁷ Bagge 2000b, s. 187 - 189

⁹⁸ Sverre Bagge: Ideologies and mentalities, i Helle K.(red.) *The Cambridge History of Scandinavia Vol 1, Prehistory to 1520*: 465-486, Cambridge 2003, s. 466

⁹⁹ Bagge 2003, s. 468

¹⁰⁰ Bagge 2003, s. 471

¹⁰¹ Bagge 2003, s. 474-75

¹⁰² Bagge 2003, s. 476

¹⁰³ Moseng m. fler 2007, s. 193

¹⁰⁴ Moseng m. fler 2007, s. 194

¹⁰⁵ Erik Opsahl 2007, «Feider i Norge», 135- 152, i Opsahl, E.(red), *Feider og fred i nordisk middelalder*, Unipub: Oslo,

En av de fremste kritikerne av dette «endringssynet» er Hans Jacob Orning, som i sin doktoravhandling konkluderer at utviklingen i Norge først og fremst var ideologiske endringer, men med praktisk kontinuitet. Orning mener det var misvisende å sette likhetstegn eller å forutsette en så sterk korrelasjon mellom realhistorisk og ideologisk utvikling, siden kildemateriale i så stor grad er utstedt fra konge- og kirkemakten selv.¹⁰⁶ Orning tar utgangspunkt i konflikter mellom konge og medlemmer av de øverste samfunnslagene, og mener kongene sjeldent kunne lene seg på absolutte normer og håndheve lov og rett fullt ut konsekvent, men heller at hver sak fremdeles ble vurdert i sin kontekst. Konfliktløsningen tok utgangspunkt i relasjoner, ikke i tekniske saksforhold.¹⁰⁷ Orning får delvis kritikk av Sverre Bagge for å ha kommet til denne konklusjonen siden undersøkelsen i så stor grad bygget på hendelser før 1240. Bagges synspunkt er at det meste av den faktiske statsutviklingen fant sted etter dette, og at Ornings undersøkelse bare kunne si noe om forhold før 1240. At Orning også inkluderer episoder fra Sturlunga saga om islandske høvdinger i Norge mener Bagge er et for spinkelt materiale.¹⁰⁸ I sin bok fra 2010 trekker Bagge frem at hirden fra midten av 1200-tallet ble utsatt for påvirkning av et aristokratisk «ethos» og norm-system fra europeiske naboland og gjennom høvisk litteratur, men skriver samtidig at mangelen på kilder gjør det vanskelig å si noe sikkert om hoffet og hirden i denne perioden.¹⁰⁹

Randi Wærdahl har i sin artikkel om Gaut Jonsson som sentral kilde for Håkon Håkonssons saga pekt på at Gaut ikke fullt ut kan beskrives som noen høvisk hoffmann. Hun mener at sagaen tilsynelatende kunne portrettere Gaut som en krigshisser og «ufredssmed» på 1230-tallet uten at dette nødvendigvis satte Gaut i et dårlig lys i tida da sagaen ble skrevet. Dette indikerer at hirden fremdeles ikke hadde gjennomgått en fullstendig transformasjon i tråd med de høviske idealene ved sagaens nedtegnelse på 1260-tallet.¹¹⁰

Flere oppgaver har undersøkt i hvilken grad hirden ble «sivilisert» i løpet av 1200-tallet, blant annet hovedfagsoppgavene til Johan Anton Rønneberg Rygg og Anne Louise Lien. Ryggs oppgave er en mentalitetshistorisk undersøkelse, hvor han blant annet ønsker å finne svar på hvilken voldsmentalitet som eksisterte i det norske samfunnet på 1200-tallet for å sammenligne

¹⁰⁶ Orning 2004, s. 273

¹⁰⁷ Orning 2004, s. 255

¹⁰⁸ Sverre Bagge: Opposisjonsinnlegg til Hans Jacob Ornings «Uforutsigbarhet og nærvær. En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen», *Historisk Tidsskrift* 84(2005): 641-648,

¹⁰⁹ Sverre Bagge: *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway, c. 900 – 1300*, København 2010, s. 326-327

¹¹⁰ Wærdahl, kommer 2017

med det islandske. Rygg viser gjennom innholdet i Kongespeilet og Håkon Håkonsson saga at det formidles et helt tydelig ønske om å begrense volden innad i hirden i disse kildene.¹¹¹ Rygg hevder blant annet at ættehevnen og det voldsforherligende synet som preget den førstatlige krigerkulturen var uforenlig med den nye samfunnsstrukturen. I følge Rygg ble det derfor et nødvendig mål for statens representanter å bekjempe gamle normer om voldsutøvelse, og dette må ha medført at en ny holdning til vold må ha slått igjennom.¹¹² Liens konklusjon er en litt annen, hvor hun peker på at samfunn med normer om fredelig, høvisk atferd ikke nødvendigvis innebar at samfunnet var blitt «sivilisert». «*Det forutsetter nemlig at individene selv hadde internalisert disse normene, (...) at ytre disiplinering var unødvendig.*»¹¹³ Dette mener hun ikke er tilfellet for de fleste i hirden og konkluderer videre med at reglene for den høviske opptreden som presenteres må ha vært fremmed for de aller fleste. Bare en liten, indre sirkel ser ut til å vise visse tegn på et «sivilisert» hirdmiljø.¹¹⁴

2.3 Sammenfatning

Norske historikere har i stor grad fokusert på endringene i hirden i denne perioden. Bagge har skrevet mye om mentalitetsendringene, selv om han også har pekt på kontinuitet når det gjelder hirdens oppfatninger om ære. Også Rygg har hatt en mentalitetshistorisk tilnærming, mens Liens oppgave tok utgangspunkt i æresbegrepet. Som vi har sett er Orning en av dem som i sterkest grad har argumentert mot det sterke fokuset på endring fremfor kontinuitet gjennom sin undersøkelse og sammenligning av ideal og praksis. Også David Brégaint har påpekt noen av de problematiske sidene ved hirdens oppførsel, men i hans avhandling er det ikke først og fremst dette som er i fokus, og Brégaint foretar ingen omfattende gjennomgang av disse episodene. I Ornings doktoravhandling er det først og fremst konflikter mellom stormenn og kongemakten som er undersøkt, og ikke konflikter stormennene imellom. Selv om min oppgave derfor i stor grad følger Ornings tilnærminger og bygger videre på Brégaints funn, mener jeg likevel at denne undersøkelsen kan tilføre noe nytt.

¹¹¹ Johan Anton Rønneberg Rygg: *Fra spontanitet og volds glede til selvkontroll og avsky for vold? En mentalitetshistorisk studie i voldsforståelse på det førstatlige Island og i det statlige Norge, ca. 1180-1300*, hovedfagsoppgave Universitetet i Oslo 1997, s. 121–122 og 140-142.

¹¹²Rygg 1997, s. 149

¹¹³ Anne Louise Lien: *Fra krigerflokk til høvisk hoff? Æresbegrepet i norsk hirdmiljø fra ca. 1000-1270*, hovedfagsoppgave Universitetet i Oslo 1997, s. 171

¹¹⁴ Lien 1997, s. 171

3. Uenigheter og konflikter

Dette kapitelet vil først undersøke hvordan de normative kildene omtaler uenigheter og konflikter mellom hirdens menn, og videre hvilke idealer Kongespeilet og Hirdskråen mener medlemmene burde følge. Videre skal oppgaven se på hvordan sagatekstene beskriver hirdmedlemmenes handlinger og praksis. Som vi skal se gir Kongespeilet uttrykk for at menn som ønsket opptak i hirden kunne bli møtt av uvennskap fra andre medlemmer. Det vil derfor først undersøkes i hvilken grad dette skyldtes et konkurranseforhold mellom håndgangne menn, og i hvilken grad dette var grobunn for konflikter mellom dem. Deretter undersøkes det hvordan de to tekstene omtaler vold mellom hirdmenn og i hvilken grad de fremstiller dette som problem. Siden Bagge og Sigurðsson trekker frem hvordan drikkelagene ser ut til å ha endret karakter, mens Brégaint peker på at disse kunne ha problematiske sider ved seg, er hirdens bruk av alkohol særlig interessant. Er det samsvar mellom de høviske idealene for moderasjon og avstand fra drukkenskap, og hirdens praksis på dette punktet?

3.1 De normative kildene

3.1.1 Konkurransen.

Hirden skal under Sverre vært mer åpen for menn fra ulike samfunnslag enn senere. Utover 1200-tallet skal den ha blitt en mer lukket gruppe hvor slekt og familieforbindelser var avgjørende, selv om den aldri ble fullstendig lukket for tilsig nedenfra.¹¹⁵ Kildene omtaler aldri hirdens størrelse direkte. Rundt 1300-tallet er antallet hirdmenn og hirdstyrere anslått til å bestå av omtrent 300 personer.¹¹⁶ Av disse var det sjeldent utnevnt mer enn 15 lendmenn av gangen, og rundt 50 systemenn.¹¹⁷ Selv om det var store forskjeller innad mellom medlemmene i rang og posisjon, var det likevel en eksklusiv gruppe, og et medlemskap beskrives som innpass i en rikspolitisk elite.¹¹⁸ Hirdmedlemskap var sannsynligvis helt nødvendig for å kunne få tilgang på «stillinger» som kongemakten kontrollerte på 1200-tallet.¹¹⁹ Samtidig må det innen denne relativt lille gruppa vært en viss konkurranse om de beste posisjonene. Av stillingene var de kongelige systemene antakelig det

¹¹⁵ Moseng m.fler 2007, s. 192

¹¹⁶ Knut Helle: *Norge blir en stat 1130 – 1350* (2.utg.) Oslo; 1974 (Sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008052904003, 03.11.16), s. 204, Kåre Lunden: *Norge under Sverreætten*, 1177-1319, Oslo 1976 (Sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007060400027, 03.11.16), s. 414

¹¹⁷ Helle, 1974, s. 204 og Moseng m.fler 2007, s. 199

¹¹⁸ Moseng m. fler 2007, s. 193

¹¹⁹ Imsen 2000, s. 49

mest attraktive kongemakten kunne dele ut, ved siden av de få lederposisjonene innad i hirden og i kongens hushold. Bare et mindretall kunne dermed regne med å oppnå slike. Imsen peker på det illustrerende ved at lendmenn ofte også var systemenn.¹²⁰

Hirdskråen og Kongespeilet har først og fremst positive syn på medlemskap i hirden og gir ikke direkte uttrykk for at det kunne oppstå noen form for uenighet mellom håndgangne menn. Ett unntak er beskrivelsen av hvordan de kunne motarbeide andre potensielle medlemmers opptak i organisasjonen. I Kongespeilet gir Faren råd for hvordan Sønnen skal gå frem for kongen for å søke opptak i hirden, og her kommer det klart frem at personene rundt kongen også var viktige. I Farens råd skiftes det ofte mellom henvisninger til «kongen», og til «rikets menn». Hvem rikets menn er blir ikke spesifisert, men det er sannsynligvis snakk om kongens innerste krets. For det første må Sønnen kartlegge hvilke menn som tilhører denne kretsen og dermed har adgang til kongen. Deretter må Sønnen finne ut hvem som på hans vegne kan legge frem saken for kongen på best mulig måte, og det er disse han må gjøre seg til venns med.¹²¹ Faren er også nøye på at man må oppføre seg riktig blant disse menneskene, for han advarer at det er lett å oppføre seg på en måte «(...)slik at du blir uvenn av de menn hvis vennskap du ellers skulle lite på».¹²² Videre gjør han det klart at noen av disse også kunne forsøke å komme i veien mellom mannen og kongen; de ville rett og slett «(...)ikke synes det ville være ille om de kunne finne noe imot ham som skal legge frem saken sin».¹²³ Det ser dermed ut til at hirdmedlemmer kunne hindre potensielle kandidater fra å bli tatt opp i hirden.

Her ser det ut til å være samsvar med Hirdskråens bestemmelser, for skråen angir retningslinjer hvor kongen var pliktig til å forhøre seg om andre hirdmenn skulle ha innvendinger mot en kandidat som søker opptak. De to tekstene ser slik ut til å være i tråd med hverandre når det gjelder hirdens motvilje ovenfor nye medlemmer. Om dette var tilfelle skulle saken stå åpen inntil den hadde blitt nærmere undersøkt.¹²⁴

Tekstene forteller derimot ingenting om denne prosessen kunne føre til fremtidig uvennskap eller om en kandidat som ble motarbeidet likevel fikk innvilget opptak.

¹²⁰ Imsen 2000, s. 49

¹²¹ *Kongespeilet* (Ks), Anton Wilhelm Brøgger (overs.), Oslo 2000: s. 87

¹²² K: s. 89

¹²³ K: s. 91

¹²⁴ H: 25

3.1.2 Regulering av hirdens voldsbruk

Hirdskråen gjør det helt klart at all uenighet og splid mellom hirdmenn ikke skal løses gjennom vold, og forbyr medlemmene å gå løs på hverandre enten det er for å såre eller skade. Andre lovbrudd som nevnes er krenkende atferd som hån og fornærmelser, om man dytter andre på sjøen eller om man baktaler andre med de følgene at vedkommende mister livet eller andre verdier.¹²⁵ Videre er det tydelig at det å drepe et annet medlem av hirden uten å prøve klagemålet sitt for loven er svært alvorlig: dette er skammelig drap, og man er også ubotemann.¹²⁶ Videre kommer forbud mot voldsbruk generelt også til syne i den delen av Hirdskråen som omhandler de laster og lyter håndgagne menn bør unngå. Her gjøres det klart at en må overveie nøye sin reaksjon om det er noe man misliker. Man skal ikke være for brå, slik at det hevnes for mye eller at det rammer uskyldige, men overveie rolig hvem en skal reagere mot, og hvordan.¹²⁷ Det ser dermed ut til at skråen mener at voldsbruk ikke er noe man *bør* reagere med, selv om advarselen her er mer diskret enn nevnt ovenfor.

Kongespeilet inneholder et lignende budskap: Hvis en på grunn av fiendskap eller tvister er sint på andre, må man vurdere nøye hvor viktig saken man søker hevn for er, og hvor mye hevn den er verd. Man skal heller ikke ta hevn med «ondskapsfull hissighet», men med måte og rettferdighet.¹²⁸ I hvilken grad Kongespeilets formaninger også gjelder hirdmenn imellom er mer usikkert, for forfatteren ser ikke ut til å adressere konkrete tilfeller av denne typen vold. Den tydeligste formaning ser ut til å dukke opp i avsnittene om våpentrening og krigføring. Her forteller Faren blant annet at hirdmenn skal elske å trene med våpen og utstyr med sine kamerater, og deretter hvordan de skal opptre i krigssituasjoner. I overgangen mellom disse delene understreker Faren at man skal «(...) sky alt manndrap og være redd for det, med mindre det gjelder rettferdig refsing eller alminnelig kamp».¹²⁹ Det er nærliggende å tro utfra hvor i teksten utsagnet befinner seg at forfatteren her mener drap på hirdmenn, og at dette ses på som en svært alvorlig handling, med visse unntak.

¹²⁵ H: 36

¹²⁶ H: 35. *Úbótamál* var handlinger som ikke kunne straffes med bøter. Innebar at man mistet rettsvern og ble fredløs. Indirekte kunne dette innebære en dødsstraff. (Per Nyquist Grøtvedt: «Orbodemål», *KLNM XII*: 634 – 635, 1967). For hirden ser der enkelte ganger ut til å dreie seg om henrettelse og ikke fredløshet (H: 37, se videre oppgavens kapittel 4.2.4)

¹²⁷ H: 23. Skråen nevner ikke her voldsbruk eksplisitt, men gjennom ordlyden («brå», «ramme uskyldige») er det antakelig nettopp dette det er snakk om.

¹²⁸ K: 124

¹²⁹ K: 112

Dette illustreres blant annet i verkets uårslignelse, hvor det tegnes et bilde på hvor alvorlige konsekvensene av vold mellom dem kan være. Her er det klart at et samfunn som er preget av slik fri voldsbruk som ikke straffes er svært ille. Faren gjør det klart at slike tilstander, eller uår, er verre enn alle andre typer uår, enten det er snakk om matmangel, sykdom eller begge deler samtidig.¹³⁰ Om denne delen av verket først og fremst er ute etter å legitimere Håkons sterke enekongedømme og henviser til tidligere perioder før 1240, eller om den bør regnes som et partsinnlegg i diskusjonen om et mulig samkongedømme for Håkons to barn er debattert av norske historikere.¹³¹ Det virker likevel tydelig nok at kontrollen av denne voldsbruken spiller en essensiell rolle for å opprettholde et fredelig kongedømme.

Kongespeilet og Hirdskråen ser slik ut til å være i tråd med hverandre når det gjelder å ta avstand fra visse typer av hirdmenns voldsbruk. Men der Kongespeilet tilsynelatende går god for «veloverveide» handlinger, går Hirdskråen som vist ovenfor, betydelig lenger når det gjelder voldsbruk hirdmenn imellom. Dette *kan* tyde på at man på 1270-tallet hadde gått lenger i ønsket om å kontrollere denne typen vold enn da Kongespeilet ble forfattet, og at denne delen av skråen er av nyere dato. Et slikt utviklingstrekk vil i så fall ligne på «sivil» lovgivning i perioden. I følge Erik Opsahl og Sverre Bagge var det i Håkon Håkonssons «Nye lov» fra 1260 ikke et eksplisitt forbud mot privat hevn, selv om hvem som kunne drepes ble innsnevret til å kun gjelde selve gjerningspersonen og ikke øvrige familiemedlemmer. En ytterligere innskrenkning og forbud mot hevndrap skal først kommet med i Magnus Lagabøtes Landslov 1274.¹³² Siden Hirdskråen som nevnt skal bygge på en tidligere tapt skrå og eldre regler, og dette sammenligningsgrunnlaget mangler, er dette likevel en usikker slutning.

3.1.3 Fyll

Både Hirdskråen og Kongespeilet trekker frem eksempler på atferd som forteller leseren hva som anses som uhøvisk eller usedelig. Flere av disse er knyttet til mat og drikke. Advarsler mot fråtseri og drukkenskap er for eksempel med i oppramsinger av hva som anses som usedelig oppførsel i begge verk.¹³³ Dette ser ut til å være et særlig viktig tema ettersom disse lastenes alvorlighet understrekes spesielt. I Kongespeilet forklarer Faren hva som anses som god skikk for hvordan en skal sette seg og hvordan en skal oppføre seg rundt bordet for unngå at hirdmedlemmer fremstår

¹³⁰ K: s. 97

¹³¹ Bagge 1987, s. 49 - 50

¹³² Bagge 1987, s. 82 - 84, Opsahl 2007, s. 135 - 136

¹³³ K: s. 107f og 121f, H: 23 og 24

som «fråtserer og usedemenn». Hirdens menn skal blant annet gå rolig til sine faste plasser sammen med sin faste bordfelle etter at de har vasket seg. Ved bordet skal de være så lavmælte slik de som ikke deltar i samtalen ikke skal overhøre et ord, og ellers alltid holde et øye med kongen slik at riktig skikk og bruk blir opprettholdt. «Da er det både godt å høre og gode skikker i kongens hus». ¹³⁴ I Hirdskråen nevnes fråtseri med mat og drikke som den første av kirkens hovedsynder. ¹³⁵ Det er normene for inntak alkohol som kanskje er de tydeligste, for det advares sterkt mot drukkenskap i begge tekstene. Å bli overstadig beruset ser ut til å være særlig ille for hirdmenn fordi det vil slå negativt ut i dobbel forstand: Ikke bare var det upassende og uhøvisk på et generelt grunnlag, men alkoholen kunne også gå direkte utover over de særskilte arbeidsoppgavene som hirdmennene kunne bli satt til å gjøre.

I følge Hirdskråen har drukkenskap fått mange menn til å miste både helse, forstand, fé og félager og dessuten satt drankeren ute av stand til å ta vare på hverken seg selv, forholdet til Gud, eller gode menn. ¹³⁶ I Kongespeilet er det også tydelig at drukkenskap ansees som uhøvisk atferd, for Faren forteller at en aldri bør bli full og advarer også mot dette ved flere anledninger. ¹³⁷ Faren begrunner dette med at selv om alle burde akte seg for dette gjelder det aller mest for kongens menn. Ikke bare skal de fremstå som et godt eksempel, men de kan også komme til å bli kalt til rettstvister mellom folk eller å delta i andre saker i kraft av sin status. ¹³⁸ I skråens regler om vakthold rundt kongen slås det fast at medlemmene av hirden plikter å ikke være drukne eller søvnige når de skal holde vakt. Om de bryter dette kan det regnes som tjenestebrudd. Viktigheten av dette er lett å begrunne, for skråen kan fortelle at det er mange tilfeller av at både hird og høvdinger har tapt mye på uoppmerksomhet og sløvheter hos vaktmennene. ¹³⁹

3.1.4 Kritikk av oppførsel i hirden

Ifølge Bagge er det i Kongespeilet særlig Sønnen som best beskriver samtidige forhold gjennom sine spørsmål ¹⁴⁰, og flere av spørsmålene hans kan tyde på at det er et stykke mellom ideal og virkelighet i denne tidas hird. Noe av det første som presenteres om hirdmannen er hvilke seder og skikker som gjelder i hirden. Faren forteller at det er mange ulike seder avhengig av rang og tjeneste

¹³⁴ K: s. 109

¹³⁵ H: 23

¹³⁶ H: 23

¹³⁷ K: s. 107, 112 og 121

¹³⁸ K: 107 - «Derfor bør enhver mann akte seg for drukkenskap(...)

¹³⁹ H: 28. Hirdskråen nevner ingen konkrete eksempler, bare at det er mange av dem.

¹⁴⁰ Bagge 2000a: s. lxi:

i denne gruppen og at det er store forskjeller selv innad i disse grupperingene. Sønnen svarer at siden det er forskjeller på dette, vil han gjerne høre om hele ordningen for hirden. Det kommer samtidig frem at det er noe han ikke forstår:

«Jeg spør så nøye om dette emnet fordi jeg har lagt nøye merke til mange av de menns seder som jeg har sett komme fra kongens følge, og det har synes meg at de aller fleste ikke hadde mer høvisk opptreden, snarere mindre, enn de som aldri kom til hirden.»¹⁴¹

Hvilke handlinger disse mennene begår som gjør at Sønnen anser dem som uhøviske er derimot ikke klart, utover at de ikke ser ut til å samsvarer med Farens beskrivelser.

I Hirdskråen er det også glimt av slike kritiske bemerkninger. I kapittel 23 er det listet opp mange ulike laster og uvaner som medlemmene bør unngå. Det følger deretter en erkjennelse av at dette likevel kan være vanskelig å unngå, for: «(...)alle vet at den store mengden av menn er ivrigere til å fremme det som er dem til vanære enn til heder». Kapitlet avsluttes med en oppfordring om å forbedre seg gjennom bot og anger heller enn å bli liggende i synden.¹⁴² Skråens siste kapittel inneholder bestemmelsen om opplesning av loven hver jul, og her understrekes det at samtlige håndgangne menn skal være tilstede. Om en håndgangen mann er i byen men ikke møter har han tapt tjenesten sin, fordi det kan godt være at «(...)han bruker tida på det som ikke er mer sømmelig eller nyttig enn dette».¹⁴³ Heller ikke her spesifiseres det hva som ansees som vanlige eller typiske brudd på normene, utover at dette tydeligvis kan forekomme.

3.1.5 Oppsummering av de normative kildene

Hverken Hirdskråen eller Kongespeilet gir direkte uttrykk for at uenigheter eller konflikter innad i hirden var et stort problem. Hirdskråen gjør rede for forholdsvis klare regler i tilfelle det skulle oppstå konflikter, og idealet ser ut til å være at medlemmene skal løse dem med fredelige midler. Beskrivelser av hvordan medlemmer motarbeidet andre potensielle kandidaters opptak i organisasjonen synes å være unntaket i Kongespeilets beskrivelser av et stort sett fredelig miljø, selv om Faren gjennom uårslignelsen understreker at dette ikke er en selvfølge. Begge verkene trekker frem hvordan man skal opptre høvisk, særlig gjennom moderasjon av alkoholinntaket. Selv om tekstene inneholder visse kritiske bemerkninger om medlemmer som ikke oppfører seg høvisk

¹⁴¹ K: s. 75

¹⁴² H: 23

¹⁴³ H:52

er disse få, og de utbroderer heller ikke hva disse handlingene innebærer. I det hele tatt gir disse tekstene inntrykk av en organisasjon som for det meste skal bestå av høviske og «siviliserte» menn. Er det mulig å gjenfinne disse beskrivelsene i sagamaterialet?

3.2 Praksis

3.2.1 Konkurransen

At hirdmedlemmene konkurrerte om begrensede ressurser og at dette kunne føre til voldshandlinger er klart: Det at menn som hadde tilhørt baglerpartiet startet ribbungeopprøret (1219-1227) og at andre baglere senere sluttet seg til, skal ha hatt sin direkte bakgrunn i at de mistet sysler og inntekter til fordel for birkebeinere etter forliket i 1217.¹⁴⁴ Men forårsaket konkurransesituasjonen konflikter også *innad* i hirden?

På hirdstevnet som behandlet saken hvor Skule var beskyldt for å sende brev til Orknøyene uten kongens segl i 1217, skal Ivar Bodde som var en av Håkons rådgivere, gitt uttrykk for at det innad i birkebeiner-fraksjonen lenge hadde vært en konkurranse blant mennene om tilgang til kongen: «(...)stadig var jeg redd for at uvennene mine skulle finne på noe som kunne skade meg, for det var den gang som nå, at det skortet ikke på folk som var misunnelige og ville ødelegge meg.»¹⁴⁵ Slik det fremstilles virker det ikke som om det er voldshandlinger Ivar sikter til, men heller andre former for undergraving, uten at det kommer tydelig frem hva eller hvordan det skal ha forekommet.

I hvilken grad førte opptak av nye medlemmer til konflikter i en organisasjon hvor godene var begrenset? At menn som søkte opptak i hirden må ha gått via dem som allerede var medlemmer og dermed hadde tilgang på kongen, ser ut til å være praksis i samtida. Blant annet har Wærdahl vist at bruken av mellommenn for å nå frem til kongen var vanlig for islendinger i siste halvdel av 1200-tallet.¹⁴⁶ Likevel ser det i liten grad ut til at andre kunne hindre et opptak; Imsen mener det her er snakk om et svært viktig prinsipp i hirdens samtykke, kongen kunne i praksis utnevne hvem han ville.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Knut P. L. Arstad: Ribbungeopprør, riksenhet og enekongedømme, i *Collegium Medievale* 8(1995): 63-90, s. 67-69

¹⁴⁵ HHs: 21

¹⁴⁶ Randi B. Wærdahl: «... vær da så lenge hos kongen som du kan...» - Hirden, hoffet og kongens menn på Island i siste halvdel av 1200-tallet, i *Heimen* 52/1(2015):5-14, s. 9 - 11

¹⁴⁷ Imsen 2000, s. 119, note 49

Om innvendinger mot nye kandidater skapte uvennskap er mer usikkert. Det klareste eksempelet i sagalitteraturen på at det kunne forkomme beskrives i Arons saga, hvor islendingen Tord Sighvatsson Kakale rundt 1239 forteller at han kun har én ting mot Aron Hjørleifsson, og det er at Aron skal ha hatt innvendinger mot Tords opptak i hirden og uttrykt at han ikke ville bli hans lovfelle.¹⁴⁸ Aron og Tord skal kort tid senere likevel blitt venner, slik at det i dette tilfellet ikke kan ha skapt et uoverkommelig fiendskap. Denne formen for konflikt ser dermed ikke ut til å være særlig problematisk.

3.2.2 Drukkenskap og hirdmennes arbeidsoppgaver

Ved siden av det uhøviske ved å være overstadig beruset er det den dårlige ivaretagelsen av hirdmennes arbeidsoppgaver som det advares mot i de normative kildene. Hirdskråen nevner vakthold spesielt, og dette finner vi også igjen i sagaen. Kanskje det mest kjente eksempelet er Sverres saga beskrivelse av slaget på Kalvskinnet 1179. Da ble Erling Skakkes uvilje til å holde skikkelig vakthold kritisert av Jon fra Randaberg: «(...)det er noen, herre, som sier at De er mer oppsatt på å drikke Dem god og full på mjød og vin enn å sørge skikkelig for hæren Deres»¹⁴⁹, og det gjøres et poeng av at mennene i byen hadde drukket mye før angrepet og derfor var dårligere forberedt.¹⁵⁰ Uten å nevne konkrete eksempler gjør likevel sagaen det klart at også birkebeinere kunne forsake vakthold til fordel for drikke.¹⁵¹ En liknende episode finner også sted i baglersagaen, da Inge befant seg i Trondheim 1206. Da skal både kongen og hæren vært svært drukne, og de som var satt til å holde vakt drakk seg uføre. I B-versjonen er også lederen for vaktholdet beskrevet som full.¹⁵²

Håkon Håkonssons saga inneholder ingen lignende episoder knyttet til vakthold, men forteller blant annet at et følge med skip på vei til Bergen, hvor både Håkon og Skule befant seg, skal ha dratt ut på sjøen en kveld hvor de var svært drukne. De neste timene skal de hatt mange vanskeligheter. Det sies ikke direkte, men dette ser ut til å skyldes alkoholen.¹⁵³ Mer alvorlig virker

¹⁴⁸ Tord Sighvatsson Kakale var en av flere islendinger som hadde reist til Norge som en følge av urolighetene på Island og blitt håndgangen mann hos Håkon (As). Det fortelles rett før dette at Tord hadde vært i Norge 2 år på denne tiden. Tord skal kommet til Norge sammen med Snorre Sturlasson i 1237 (*Sturlunga saga I* (Sts), Kristian Kålund (overs.) København 1904, s. 447).

¹⁴⁹ Svs: 34

¹⁵⁰ Svs: 35 - 35

¹⁵¹ Svs: 40: «[Sverre] pleide å nevne de gamle birkebeinere når han syntes mennene slo seg for mye løs, drakk uten måte og ikke passet vakthold skikkelig(...)»

¹⁵² Bs: 20

¹⁵³ HHs: 71

det da Håkon i 1240 seiler med sine menn mot Skule i Oslo etter at sistnevnte hadde tatt kongsnavn i Trondheim året før. Da skal mennene på kongsskipet drukket så mye at det var vanskelig å vekke dem om morgenen.¹⁵⁴

Samtidig er det mye som tyder på at hirdmennene som regel opptrer i tråd med Kongespeilets formaning om å være edru i saker hvor de opptrer som meklere i større og mindre tvister. Så vidt jeg kan se er det ingen tilfeller i sagaen hvor det ble arbeidet mot forlik i noe annet enn edru tilstand. I de mange tilfellene hvor folk må gå mellom berusede personer, ser det ut til at man ganske enkelt ventet til dagen etter med å løse disse sakene. Et av de mer utfyllende eksempler er islendingen Torgils Bodvarsson Skardes opphold hos lendmannen Brynjulv Jonsson i Norge vinteren 1244/45, slik det er beskrevet i Torgils Skardes saga.¹⁵⁵ Hos Brynjulv skal det ha vært avholdt flere drikkelag, og sagaen poengterer at ikke alle bøndene tålte drikken. Under et julegilde skal det blitt drukket spesielt hardt, med ulike drikkeleker og «straffedrikke». Det skal også ha vært to hirdmenn til stede ved siden av Brynjulv. En kveld, hvor det ble drukket spesielt voldsomt endte det tilslutt med at Torgils slo ned en mann med et drikkehorn fordi denne mannen hadde slått en tredje i fjeset. Det hele holdt på å utvikle seg til en slåsskamp, før hirdmannen Arne Ivarsson fikk overtalt folk til å sove av seg rusen for å løse uenighetene i edru tilstand. Dagen etter er det Arne og en annen hirdmann som virker å styre saken. De skal ha gitt «de forstandigste råd». Først da saken var løst begynte man å drikke igjen. Selv om Kongespeilet og sagaene er i tråd med hverandre på dette punktet, ser likevel ikke Farens advarsel ut til å være særlig relevant etter sagaene å dømme. Praksis ser ut til å være at man uansett ventet til partene var edru.

Episoden med Torgils illustrerer likevel det som fremstår som et typisk hendelsesforløp i sagamaterialet, hvor håndgangne menns høye alkoholinntak ofte leder til slåsskamper og alvorlige konflikter mellom dem. Dette vil derfor bli undersøkt nærmere.

3.2.3 Drukkenskap og vold mellom håndgangne menn

Mens de normative tekstene advarer mot drukkenskap, og Hirdskråen i tillegg gjør rede for et regelverk som skal hindre vold innad i hirden, er det tilsynelatende ingen direkte kobling mellom inntak av alkohol og voldsbruk mellom medlemmene i disse kildene. Dette kan virke merkelig ettersom situasjoner i sagaene hvor slik voldsbruk forekommer, ofte ser ut til å oppstå i forbindelse med nettopp høyt alkoholinntak. Sagaen inneholder riktignok episoder hvor alkoholkonsumet ikke

¹⁵⁴ HHs: 227

¹⁵⁵ Sts II, s. 128 – 131 omhandler Torgils opphold hos Brynjulv.

nevnes i forbindelse med voldsepisoder, men av disse er det færre. I sagalitteraturen har jeg identifisert tretten episoder¹⁵⁶ som beskriver voldsbruk mellom hirdens medlemmer som ikke var i krig med hverandre, og under ellers «normale» omstendigheter i Norge.¹⁵⁷

Av disse tretten episodene må en ut ifra sagaens fremstilling kunne si at volden i åtte av dem skyldes høyt alkoholinntak.¹⁵⁸ Noen av hendelsene virker å ha sin bakgrunn i bakenforliggende uvennskap, som for eksempel Ivar Grettes drap på Eirik Bagge¹⁵⁹, som hadde sitt opphav i et drap begått tidligere.¹⁶⁰ Her ser rusen ut til å gi fiendskapet et utløp.¹⁶¹ Andre hendelser ser ut til å kommet mer overaskende, uten annen forklaring enn at vedkommedes dømmekraft åpenbart var svekket som en følge av rusen. Sagaen forteller for eksempel at Gunnolv, kong Håkons onkel, «(...) ble helt fra seg når han drakk». En kveld han traff Eiliv, en av de geistlige som fulgte Skule, skal han ha Eiliv i hånda med sverdet sitt så Eiliv nesten mistet den. Det understrekes at Eiliv var «(...)en bra kar som var både høvisk og vel dannet». Det er videre ingen ytterligere informasjon i sagaen som forklarer bakgrunnen for denne episoden. At Gunnolv var beruset ser dermed ut til å være eneste forklaring.¹⁶²

Noen ganger ser volden rett og slett ut til å skyldes krangel over selve drikkevarene, som da gjestene til Magnus Erlingsson i 1184 skal ha likt dårlig at de ikke fikk alkohol av samme kvalitet som hirdmennene. Derfor væpnet de seg en kveld de var drukne, og forsøkte å trenge seg inn i kongstua hvor hirdmennene og kongen befant seg. De ble stanset av bymenn, hirdmenn og huskarer, men mange ble såret. Som straff mistet noen av gjestene en hånd eller en fot, mens andre igjen ble drept.¹⁶³ Episoden med gjestene til Magnus illustrer hvor alvorlig situasjonene kunne bli når drikkelag i hirden kom ut av kontroll.

En av de kjente delene i Sverres saga er situasjonen i Bergen 1186 som ble nevnt innledningsvis, og Sverres «tale mot drukkenskap» som svar på dette¹⁶⁴. På grunn av de store

¹⁵⁶ Svs: 64, 103, HHs: 18, 49 – 52, 101, 102, 157, 160, 168 – 173, 192 og 193, Sts I, s. 377 – 378, Sts II, s. 137 – 141, og As.

¹⁵⁷ Avgrensingen gjøres rede for i oppgavens 1.3

¹⁵⁸ Svs: 64, 103, HHs: 49 – 52, 101, 157, 168 – 173, Sts I, s. 377 – 378, og As

¹⁵⁹ HHs: 157

¹⁶⁰ HHs: 102

¹⁶¹ Se også kapittel 4, hvor vold som svar på vold undersøkes nærmere.

¹⁶² HHs: 50 Det er riktignok ikke helt sikkert et Eiliv var en del av hirden, men ifølge Hirdskråen hadde hirden sine egne hirdprester (H: 16). Eiliv omtales som både venn og rådgiver av Skule, så det er ikke usannsynlig at Eiliv var medlem av hirden. I tillegg ble hendelsen behandlet på et stevne dagen etter, hvor hirden var tilstede (se oppgavens 4.2.4).

¹⁶³ Svs: 64

¹⁶⁴ Svs: (Om forholdene i Bergen) 103 og (Talen) 104.

mengdene med vin som tyske handelsmenn hadde innført det året, skal prisene vært unormalt lave¹⁶⁵. Dette førte til en rekke uroligheter som inkluderte hirden: Det som starter som en slåsskamp mellom to menn endte med væpnet oppgjør mellom to av hirdens grupperinger.¹⁶⁶ En av advarslene i Sverres tale er at konflikter kan oppstå når det drikkes for mye.¹⁶⁷

Formuleringer som «rydding av skip» dukker ellers bare opp i sammenhenger hvor det er snakk om åpen krigføring under innbyrdeskrigene, og virker å underbygge alvoret. Episoder som illustrerer hvilken risiko det innebar når menn med tilgang til våpen ble uenige finnes det også eksempler på i Håkon Håkonssons saga:

«Om våren drog kongen fra Oslo til Tønsberg. På Trinitatis dag, da han gjorde gilde for mennene sine, ble det et svært spetakkel i byen mellom hirden, gjestene og huskarene. Fem mann falt, og mange ble såret. Kongen utsatte seg for den største fare der, før han fikk skilt dem.»¹⁶⁸

Om denne episoden får vi ikke vite flere detaljer, men det var tydeligvis en svært alvorlig hendelse. Av sagaens eksempler er drapet på Jon Haraldsson, jarlen av Orknøyene, i 1231 interessant, for sagaen forklarer her en del av bakgrunnen for hendelsesforløpet og beskriver etterspillet i Norge.¹⁶⁹

En mann ved navn Snækoll Gunneson skal ha krevd noen gårder på Orknøyene som hadde tilhørt slekten hans, men som Jon jarl da hadde styring over. Gjennom morsledd skal Snækoll vært etterkommer av Ragnvald jarl (en tidligere hersker over Orknøyene, d. 1158¹⁷⁰), men Jon kom ikke Snækoll i møte. Snækoll oppsøkte Hånev Unge og gikk i vennskap med ham. Hånev var systemann på Orknøyene, og sagaen forteller at han hadde en stor sveit. Høsten 1231 var folkene til både Hånev og Jon jarl i Thurso på Caithness¹⁷¹, og det skal ofte blitt uroligheter når de traff hverandre på kveldene de hadde drukket. En kveld skal det ha gått rykter i Hånevs flokk om at Jon var på vei for å drepe ham. Hånev og hans menn bestemte seg i alkoholrusen for å komme ham i forkjøpet og drepte derfor jarlen, før de deretter flyktet ut til Orknøyene, hvor de forskanset seg i en borg på øya

¹⁶⁵ Vin skal ha vært nesten like billig som øl. I en pristakst fra Bergen 1306 skal prisen på et beger fin vin vært 16 engelske penninger, mens to liter øl kostet 2,75 penninger (Bagge 2000b, s. 56).

¹⁶⁶ «*Det ble et stort slag, og Torolv [Torolv Rympel, en gjestehøvding] og gjestene holdt ikke opp før skipet var ryddet. Mange av huskarene falt, men det fleste hoppet i sjøen*»

¹⁶⁷ Svs. 104: «*Den fjerde følgen av drikk er at den egger mannen til ikke å finne seg i noen verdens ting, verken ord eller handling, men gjengjelde alt dobbelt så ille som det var gjort.*»

¹⁶⁸ HHs: 101

¹⁶⁹ HHs: 168 – 173 omtaler situasjon på Orknøyene og etterspillet i Norge 1231/32. Se kapittel 4 om hirdstevnet i Norge i etterkant av drapet.

¹⁷⁰ Nils Petter Thuesen: (1302.2009) «Ragnvald Kale Kolsson», *Norsk biografisk leksikon* (sist lokalisert på https://nbl.snl.no/Ragnvald_Kale_Kolsson, 03.11.16)

¹⁷¹ Den nordøstligste spissen av fastlands-Skottland.

Wyre. Der ble de beleiret av jarlens venner, som ikke klarte å innta borgen. Partene ble derfor enige om å prøve saken for Håkon i Norge året etter.

Også andre sagatekster beskriver vold mellom medlemmene. Arons saga forteller at Tord Kakale ikke hadde noe godt forhold til kongen, fordi han var uforsiktig med drikkingen sin.¹⁷² En kveld han hadde drukket med andre håndgangne menn i et ølhus hvor drikken skal ha vært sterk, endte det med at de sloss seg imellom med både drikkehorn og lykter. Tord var god til å sloss, for motstanderne skal ha blitt både forslåtte og blodige. Etter hvert ble de adskilt, og dagen etter fikk kong Håkon beskjed om det som hadde skjedd.¹⁷³ Kongen ordnet et forlik, men skal ikke holdt Tord høyt i hevd etter dette.¹⁷⁴ Forholdet mellom Tord og Håkon ser altså ut til å være dårlig både på grunn av fyll og fordi han sloss med andre. Ingenting tyder på at Tord ble straffet på noen annen måte enn en form for utfrysning fra hoffet. Det er kongen som straffer Tord, hva andre håndgangne menn mente om Tord kommer ikke frem. Det som er interessant er at Tord skal ha hatt mange folk rundt seg som han senere mistet, men dette skyldes ifølge Arons saga at han ikke hadde råd til deres underhold lenger.¹⁷⁵ Det ser ikke ut til at hans overdrevne drikking spilte noen rolle for dem. Gjennom Arons hjelp skal Tord og Aron likevel blitt invitert til å «*drikke med ham [kongen] gjennom jula*». Arons saga forteller derimot ikke noe om hvordan dette foregikk, annet enn at de to aksepterte tilbudet.¹⁷⁶

Torgils Bodvarsson Skarde¹⁷⁷ befant seg vinteren 1251/52 i Trondheim sammen med Knut Håkonsson jarl. Torgils beskrives som leder for kongsmennene, mens Knut omtales som den mektigste mannen i byen.¹⁷⁸ Disse to skal ha blitt «noe drukne» sammen, og det endte med at de begge grep til våpen for å gå på hverandre, men folkene rundt gikk mellom dem og avverget en videre eskalering.¹⁷⁹ Som jarl ser ikke Knut ut til å oppføre seg noe særlig mer høvisk enn andre medlemmer, i allefall er det vanskelig å se noe forskjell på Torgils og Knuts oppførsel. Det er heller ikke noe som tyder på at Knut oppfylte noe høvisk ideal med tanke på drukkenskap, for sagaen

¹⁷² As: «(...)but not to wise with drink, and so the king was not as friendly towards him as he would otherwise have been.»

¹⁷³ As

¹⁷⁴ As

¹⁷⁵ As

¹⁷⁶ As

¹⁷⁷ Den samme Torgils som befant seg hos Brynjulv Jonsson vinteren 1244/45.

¹⁷⁸ Knut hadde ledet ribbungene i den siste fasen frem til 1227, men inngått en fredsavtale med Håkon det året. Han ble gitt jarlsnavn 1240 under striden med Skule. I HHs: 248 opplyses det at han i 1247 «(...)hadde stadig fire fylker i Trondheimen og Namdalen og halve Sogn.»

¹⁷⁹ Sts II, s. 137-138

opplyser at han i 1261 hadde svært dårlig helse som følge av at han var voldsom til å drikke. Under kroningen av Magnus dette året skal han ha blitt støttet av to menn fordi han var så sjuk. Interessant nok omtales han likevel som en «(...)ridderlig mann på alle måter».¹⁸⁰

Disse episodene fra sagaene som omhandler drukkenskapen viser visse likhetstrekk med beretningene om krigføring, hvor hirdens «evner» til å utføre vold enkelte ganger kommer ut av kontroll, og må kontrolleres og begrenses av kongen¹⁸¹ Disse episodene illustrerer alvorlet når kongen helt eller delvis mister kontrollen på sine væpnede menn under hærtog, og berusede hirdmedlemmer ser tidvis ut til å utgjøre et like alvorlig uromoment. Denne typen voldsbruk innad i hirden må ha medført en klar potensiell risiko, ikke bare for mennene selv, men enkelte ganger også for fellesskapet rundt kongen og kongens egen sikkerhet.

3.3 Sammenfatning og sammenligning av ideal og praksis.

Som vi har sett gir Kongespeilet i liten grad uttrykk for at det kunne oppstå konflikter mellom hirdmedlemmene. Ett unntak er beskrivelsen av hvordan de kunne motarbeide andre potensielle medlemmers opptak i organisasjonen, og at man kunne få uvenner gjennom denne prosessen. Dette ser i liten grad ut til å være et stort problem i praksis, selv om beskrivelsene i Arons saga viser at de eksistere. Når man leser formuleringene i Hirdskråen er det likevel tydelig at vold innad i hirden er noe man absolutt ønsket å kontrollere, og både skråen og Kongespeilet gir uttrykk for at voldshandlinger, med noen unntak, bør unngås. De normative kildene inneholder også flere advarsler mot drukkenskap, men disse advarslene begrunnes som regel med at det går utover hirdens arbeidsoppgaver, eller at dette i seg selv er uhøvisk atferd.

Sagaene inneholder også tilfeller hvor drukkenskapen ser ut til å ha gått utover arbeidsoppgaver som vakthold eller under seiling, men i mindre grad utover deres rolle som dommere eller mellommenn. På dette punktet er det en viss avstand mellom ideal og praksis. Mitt inntrykk er likevel at det er sagaenes skildring av drukkenskap og vold, og fraværet av denne problematikken i de normative kildene, hvor det er størst avstand mellom ideal og praksis.

Som jeg har vist i dette kapitlet er det få beskrivelser hvor voldshandlinger mellom hirdmedlemmer eksplisitt begrunnes med kamp om ressurser, i iallfall ikke som en direkte utløsende årsak, men flere og mer alvorlige episoder som følge av alkoholrus. Disse ser ut til å ha

¹⁸⁰ HHs: 309 og 311

¹⁸¹ For eksempel i HHs: 135, hvor det fortelles at i jakten på ribbungene nordover fra Oslo 1226 skal Håkons styrker fart «nokså uregjerlig» frem, og Håkon drepte derfor en av gjestene som hadde vært mest ustyrkelig, og etter dette skal det ikke ha blitt begått flere voldsverk.

forekommet gjennom hele perioden og helt frem til 1250-tallet. Det kan derfor virke noe underlig at koblingen mellom drukkenskap og vold ikke er synlig hverken i Kongespeilet eller Hirdskråen, utover de generelle bemerkningene hvor drukkenskap karakteriseres som lastfullt og usedelig. Særlig siden alkohol ser ut til å være innblandet i brorparten av de omtalte voldshendelsene som sagaene beskriver. Som vi har sett er det bare i Sverres «Tale mot drukkenskap» hvor det kommer frem en tydelig advarsel mot disse konsekvensene av overdreven drikking.

Det er derfor lite som minner om drikkelag preget av disiplin og hierarki. Det at menn utøvde vold når de ble drukne gir likevel et noe ufullstendig bilde av hvordan konfliktløsning fungerte i hirden, og hvilke andre metoder de tok i bruk. Det neste kapitlet vil derfor undersøke nærmere hvordan medlemmene ideelt sett var ment å håndtere konflikter, og i hvilken grad de løste dem gjennom fredelige prosesser eller om vold i praksis var en akseptabel løsning.

4. Hvordan ble uenigheter og konflikter løst?

Vi har sett at vold kunne forekomme i hirden, og at sagaens forklaring ofte ligger i alkoholrusen. Hvordan var det forventet at hirden skulle reagere på slike konflikter, og hvordan skulle de løses? Hvordan løste man dem i praksis? Om vi igjen går tilbake til episoden i Bergen 1186 ser vi beskrevet hvordan en isolert slåsskamp tilslutt involverte flere andre i hirden, og dette skal ikke ha stanset før Sverre kom til og fikk i stand grid og forlik. I dette kapittelet vil det undersøkes i hvilken grad dette var det typiske reaksjonsmønsteret blant medlemmene eller om de løste sakene på andre måter. I Bergen 1186 forklares forliket med Sverres inngripen. Et sentralt spørsmål er derfor om kongen var avgjørende for å få i stand slike forlik, eller om hirden på egen hånd løste dem på denne måten.

4.1 De normative kildene

4.1.1 Om medlemmenes rettsstilling, rettsprivilegier og hirdstevnet

Som beskrevet i kapittel 3 angir flere av Hirdskråens kapitler hvordan forhold innad i hirden var ment å bli behandlet på egne stevner.¹⁸² Problemer skulle altså ikke løses gjennom vold eller hevn, og heller ikke på de alminnelige tingene, men på egne møter. Med noen unntak: I kapittel 29 gjøres det klart at alle saker som kongens menn måtte ha ute i bygdene skulle føres der. I følge Imsen hadde håndgangne menn i utgangspunktet ingen privilegier i vanlige sivile saker.¹⁸³ Dette samsvarer ikke fullstendig med Kongespeilet, for her forteller Faren at enkelte i hirden «(...) har drapssaker eller er kommet i annen vanskelighet, og trenger for disse vanskenes skyld å søke seg trygghet under kongens makt».¹⁸⁴ Skråen omtaler hirdens plikt til å møte på stevner når det ble blåst til det. Det understrekes at det er svært viktig å møte til stevner slik de blir kunngjort, og man kunne risikere bøter om man ikke møtte, og også å sette seg utenfor hirden ved tredje gangs forseelse. Her synes det å være snakk om stevner av generell art, for kongens menn skal «(...)undersøke nøye hva det gjelder(...)», og videre at «(...)de der kan høre mye nytt og spørre om hendelser(...)».¹⁸⁵ Det kommer ikke klart frem om man behandlet lovbrudd og konflikter på egne

¹⁸² H: 15, 17, 18, 35 og 36

¹⁸³ Imsen, s. 129, note 54. Dette rettsprivilegiet ble også senere utvidet under Håkon V, hvor de ikke lenger saksøkes som vanlige «almuesmenn». (Helle 1964, s. 142).

¹⁸⁴ K: s. 77

¹⁸⁵ H: 37

stevner, eller om slike saker utgjorde bare en del av flere saker som kunne bli behandlet på hirdstevnene.¹⁸⁶

4.1.2 Hvem skulle dømme i sakene?

Blant de øverste rangklassene i hirden oppgir skråen at for to av dem var en del av deres arbeidsoppgaver å håndtere slike saker. Stallaren var pliktig til å være til stede på alle hirdmenns og gjestenes stevner, og mekle i alle de sakene mellom dem som han ble bedt om etter råd fra kongen.¹⁸⁷ Merkesmannen skulle også være tilstede på alle hird- og gjestestevner og avgjøre tvister innad i hirden etter kongens bud og råd.¹⁸⁸ Som tidligere nevnt advarer Faren mot drukkenskap med den begrunnelse at Sønnen kan komme til å bli kalt til rettsvister mellom folk, eller til å greie opp sine egne vanskelige saker. Også andre nødvendige saker kan han bli satt til å granske.¹⁸⁹ Om det her er kun snakk om saker innenfor hirden, eller også utenfor, er ikke klart.

Det kommer ikke helt klart frem om det skulle være noen forskjell på stallaren og merkesmannens oppgaver på disse stevnene, siden ordlyden er nokså lik i de to kapitlene. Felles for dem begge er at de skal arbeide etter kongens råd, merkesmannen også etter kongens bud. Kongen omtales ikke som noen dommer, men ser likevel ut til å innta en form for tilbaketrasket, men avgjørende posisjon. Denne uklarheten dukker opp flere steder i skråen.

Håndgangne menn som var tiltalt for svik, hadde rett til å forsvare seg «(...)etter loven, slik kongen rår til og hirden dømmer(...)», men tilsynelatende bare hvis hirdmennene mente han kunne gjøre dette «(...)om (hird)mennene mener han kan forsvare seg(...)».¹⁹⁰ I samme kapittel nevnes også drap på hirdfeller, men her er det ikke nevnt hvem som dømmer. Når det gjelder de mindre alvorlige forseelsene, som sårende og krenkende atferd, setter man seg utenfor hirdfellesskapet, «(...)med mindre kongen eller hirden bestemmer noe bedre». Videre refereres det til både kongens og hirdfellenes dom, og brudd på dette medfører også til at man setter seg utenfor hirden, «(...)med mindre kongen bestemmer noe bedre».¹⁹¹ I kapitlet om grid er det forbudt å bryte grid gitt av kongen. Her opplyses det at de som føler seg forulempet av slikt grid, skal klage det inn for kongen

¹⁸⁶ Hirdstevnene fattet ikke bare vedtak for selve organisasjonen, men også for riksstyret (Moseng m. fler 2007, s. 184)

¹⁸⁷ H: 17

¹⁸⁸ H: 18

¹⁸⁹ K: 107

¹⁹⁰ H: 35

¹⁹¹ H: 36.

og hirdfellene. Her opplyses det også om «kongen og andre menns gode råd», «kongens dom» og «kongens og gode menns dom».¹⁹²

Det ser heller ikke ut til å være enighet mellom historikere på dette området. Imsen mener det ikke kommer klart frem om hirdens menn også skulle dømmes av likemenn, altså andre medlemmer, eller om det er kongen med eller uten rådgivere som fattet dommen, siden skråen nevner både kongens dom og hirdfellenes dom.¹⁹³ Ifølge Knut Helle er det et karakteristisk trekk i lovgivingen etter midten av 1200-tallet at kongen plasseres som øverste instans, men i saker som omhandlet blant annet hirden var han også første instans. Helle diskuterer i hvilke tilfeller kongen skulle rådføre seg med andre i hirden, men i liten grad om hvorvidt hirdmedlemmene selv fattet noen dom. Det ser dermed ut til at Helle ikke tillegger hirdmedlemmene i slike saker noen særlig rolle utover en rådgivende eller vurderende funksjon.¹⁹⁴ Hans Jacob Orning på sin side skriver at kongen hadde sin begrensninger når det gjaldt straff av hirdens menn, og i tilfelle uenighet var det ikke kongen som bestemte, men et utvalg som avgjorde skyldspørsmålet.¹⁹⁵

4.1.3 Straff og sanksjoner

Det forekommer ikke noen klare strafferammer, men det er tydelig nok at hirdens menn kunne risikere dødsstraff for drottensvik, mord, tjuveri og andre ugjerninger, og at hirdmedlemmene skulle følge med for å overvære avrettingen.¹⁹⁶ Mindre alvorlige lovbrudd som fornærmelser, hån eller om man dyttet en annen på sjøen, kunne igjen bli straffet med å settes utenfor hirdfellesskapet.¹⁹⁷ Det er også interessant at det ved svært mange av de lov- og regelbrudd som nevnes, opplyses det om denne straffen; en setter seg selv utenfor hirdloven eller fellesskapet. Denne sanksjonen er nevnt blant annet i kapittel 35, 36, 37 og 57, og det begrunnes ofte nettopp på samme måte; man har sviktet det fellesskapet man tilhørte. Det er ikke klart om dette er en del av straffen, at dette alene var straff nok, eller om dette bare åpnet opp for videre straffeforfølgelse i andre former.

¹⁹² H: 34

¹⁹³ H: 36 og Imsen 2000, s. 151, note 84

¹⁹⁴ Knut Helle: *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca. 1150-1319*, Oslo 1972, s. 54ff

¹⁹⁵ Orning 2004, s. 63

¹⁹⁶ H: 35, 36, 37

¹⁹⁷ H: 36 og 37

4.1.4 Oppsummering

Hirdskråen gjør det klart at hirden ikke bare har plikt til å løse konfliktene på stevne, men de har også generell møteplikt, og det ser ut som de har en viss deltakelsesplikt. Selv om merkesmann, stallar og kongens oppgaver beskrives særskilt, er det samtidig mye som tyder på at medlemmene for øvrig er forventet å delta i behandlingen av sakene. Hirdens menn er tilsynelatende forventet å spille en aktiv rolle, noe som gir et bilde av at medlemmene skulle ha kunnskap om denne formen for konfliktløsning, og å ta den i bruk på denne arenaen. I hvilken grad tok de denne arenaen i bruk? Oppsøkte de den på eget initiativ, eller måtte de tvinges? Og i hvilken grad fikk medlemmene ende på konfliktene gjennom disse stevnene?

4.2 Praksis

4.2.1 Vold og voldstrusler som svar på vold

Når en leser sagaenes fremstillinger ser voldsbruk i hirden ofte ut til å ha blitt møtt med enten mer voldsbruk eller trusler om dette. Dette ser ut til å forekomme både med og uten at sagaene nevner at drukkenskap er innblandet. Da stormennene Eiliv¹⁹⁸ kapellan og Åsolv Eiriksson kranglet om retten til seile sine respektive skip i den beste leia på vei ut fra Trondheimsfjorden i 1217, resulterte det i at mannskapet på skipene først dyttet hverandres båter med båtshaker og årer, før mannskapene tilslutt dro våpen mot hverandre. I følge sagaen ble mange såret som følge av dette.¹⁹⁹

I 1218, da Gunnolv hadde hogget sira Eiliv i hånda, ba Skule jarl straks sine menn om å væpne seg for å hevne seg på Gunnolv, men de klarte ikke å få fatt i ham ettersom han nå ble beskyttet av væpnede hirdmenn. Deretter kom flere væpnede sveiter til, og Skule stakk lendmann Vegard Verdal i kinnet med et sverd. Situasjonen fremstilles som svært dramatisk, og det er tilsynelatende bare den væpnede beskyttelsen av Gunnolv som tvinger Skule til å oppsøke Håkon for å få løst saken.²⁰⁰

Sagaen beskriver to forholdsvis like episoder i 1227 og 1228 som ser ut til å følge samme mønster. Ivar Grette, en sønn av lendmannen Pål Vågaskalm, drepte i 1227 en mann ved navn Eirik

¹⁹⁸ Dette skal ikke være den samme Eiliv som var innblandet i episoden med Gunnolv 1218 (under). Ved begge anledninger nevnes den geistlige bakgrunnen, men i *Norges kongesagaer* bind 4s register står de med hver sin oppføring. (Navneregister i *Norges kongesagaer* bind 4, s. 374).

¹⁹⁹ HHs: 18. Eiliv var fører for et gjesteskip, slik at det ser ut til at det er snakk om et sammenstøt mellom gjester og hirdmenn, selv om sagaen ikke kommer med informasjon om hvem som befant seg på Åsolv's skip. Det nevnes ikke noe som tilsier at det var budt ut leidang i forkant av reisen, slik at det er mest nærliggende å tro at dette var medlemmer av hirden.

²⁰⁰ HHs: 50 – 51.

Bagge. Dette fordi Tord Prest hadde drept Arne noen år tidligere.²⁰¹ Pål og sønnen Nikolas rømte til kirken da de fikk denne nyheten. De håndgangne mennene forsøkt å bryte opp kirken for å få fatt i dem. Da de ikke klarte det fikk de tak i en av Nikolas' venner og truet med å drepe ham i stedet. Sagaen forteller at «(...)det så nokså stygt ut før kongen kom til».²⁰² At hirden skal ha vært villig til å bryte kirkefreden understreker alvoret, siden kirkefreden fremstår som et svært viktig prinsipp (selv om den også ofte ble brutt).²⁰³

Olav Kvite som var en av kongens hirdmenn, ble drept i Oslo året etter av Roe Hallkjellson som var i Skules følge. Det førte igjen til at hirden væpnet seg og løp mot jarlens sveit. Hirden omringet huset hvor jarlens menn oppholdt seg og ville gå til angrep, men Håkon klarte likevel å få avverget videre eskalering.²⁰⁴

Våren 1237 var Håkon og Skule i Trondheim. En mann ved navn Gunnar kongsfrende skal ha kommet på kant med Skules gjester. Da han forlot Trondheim for å ta seg av den sysla han hadde fått av Håkon, gikk ryktet om at gjestene hadde dratt etter Gunnar og drept ham. Håkon tilkalte alle sine menn som væpnet seg. Situasjonen ble løst da det hele ble avslørt som sladder. Sagaen forteller at denne episoden «(...)viser hvor lett det var å spille vennskapet mellom kongen og jarlen for dem som ville det.»²⁰⁵ At ingen tilsynelatende stilte spørsmålstegn ved det som hadde blitt fortalt, og reaksjonen til Håkon og hirden, gir slik et inntrykk av at dette ikke var et utenkelig scenario.

Sturlunga saga inneholder også beskrivelser av denne typiske voldsreaksjonen innad i hirden. En tid etter Torgils og Knuts første konflikt 1251/52 skal en av kongens gjester ha drept en jarlsmann. Det opplyses ikke hvorvidt dette var en håndgangen mann. Knut tok deretter gjesten til fange for å drepe ham, men Torgils samlet sammen menn for å befri ham. I sammenstøtet slo Torgils ned en av gjestens voktere med øks.²⁰⁶ En meget spent situasjon oppstod da jarlen blåste

²⁰¹ Erik Bagge var faren til Tord prest som hadde drept Arne Herjardal i 1224. Denne saken vil behandles mer utførlig i neste del-kapittel.

²⁰² HHs: 157

²⁰³ Blant annet beskrevet i Sverres saga: 82: Hvor Sverre instruerte hæren til å være forsiktige med kirkene, og hvordan hæren også beskyttet en kirke fra å brenne opp da de herjet i Sogndal 1184. Magnus' menn blir også kritisert for å bryte kirkefreden i Svs: 62: «Det som aldri før hadde hendt, ble gjort nå, at folk ble drept og slept ut av Kristkirken». Som vi skal se, ser kirkerommets beskyttelse ut til å gå så langt som å beskytte folk fra henrettelse ved dom i, slik som Bjørn gjest i Bergen 1232 (se under). Se også Chris Løvberg Hansen: *Holdninger, mentaliteter og praksis knyttet til middelalderens kirkeasyl på Island og i Norge*, masteroppgave Universitetet i Oslo 2009.

²⁰⁴ HHs: 160: «(...) hele hæren fulgte ham (...) men det var vondt å få stagget dem, for alle birkebeinerne ville gå på jarlsmennene.»

²⁰⁵ HHs: 189

²⁰⁶ Det sies heller ikke noe om hvorvidt dette var et medlem av jarlens hird, men det virker sannsynlig i og med at vakthold var en typisk oppgave for hirdmenn og gjester. Hirdskråen spesifiserer riktignok at gjestenes plikter gjelder

sammen sin hird og omringet Torgils menn i en bygård. Situasjonen beskrives som fastlåst, og det hele endte med at de ble enige om at kongen skulle dømme i saken mellom dem.²⁰⁷

Å finne løsninger gjennom hirdstevne ser ikke ut til å være hirdens umiddelbare reaksjon i disse tilfellene. Kongen spiller i flere av tilfellene en sentral rolle for å stanse voldshandlingene, og de blir tilsynelatende stanset før de bryter ut for fullt. Hvordan hirden videre forholdt seg til forliksmøtene vil bli undersøkt, men først vil oppmerksomheten rettes til de klareste eksemplene på at hirdmedlemmene har vurdert vold som et bedre alternativ enn hirdstevne eller andre former for forlik.

4.2.2 Hevndrap

Håkon Håkonssons saga inneholder to tydelige tilfeller av vold som klart illustrerer at hevndrap forekom i hirden. Sagaen forteller at Skule jarl ankom Vågan i 1224 for å delta på et stevne.²⁰⁸ Om morgen dro en mann ved navn Ivar Utvik sammen med noen av Skules menn til stevnet og drepte en hirdmann, fordi denne mannen hadde drept lagsfellen deres Audgrim Agdenes, uten å hatt sak på ham. Siden Audgrim omtales som lagsfelle var alle involverte derfor trolig håndgangne menn. Ivar måtte «svare for hirden» og tilbød bot for drapet. Saken ser ut til å være særlig alvorlig, for Skule ble «*ille til mote*» av drapet. Lendmannen Pål Vågaskalm, som riktignok var i slekt med den drepte, var svært oppbrakt og anklaget Ivar for å føre an i drap på medlemmer av hirden som var Ivars egne lagsmenn. At både drapsmenn og den drepte var hirdmenn ser altså ut til å ha vært sentralt, siden sagateksten nevner dette flere ganger.

Skule ser ikke ut til å vært innblandet i behandlingen av denne saken, men det er naturlig å tro at han var tilstede. Det ser derfor ut til at det var hirdmedlemmene selv som forsøkte å løse dette. I følge Hirdskråen var et slikt drap ubotelig²⁰⁹, men det er nettopp bot det er snakk om i dette tilfellet. En annen detalj som ikke forklares er sagatekstens overgang fra «stevne» til «ting»: Sagaen forteller at Skule var på vei til et stevne, og drapet skal også ha skjedd der hvor stevnet skulle holdes. Dagen etter er det likevel et ting som skal være satt.²¹⁰ Hirdskråen er forholdsvis konsekvent

utevakt, så en kan i ikke automatisk gå ut ifra at gjestene ville bli satt som fengselsvoktere, men sagaen inneholder også episoder hvor gjestene ble satt til andre typer vakthold. (H: 28, 42 – 44, og Flugeim, 2006, s. 15-16).

²⁰⁷ Sts II, s. 137 - 141

²⁰⁸ Hendelsene her er omtalt i HHs: 102

²⁰⁹ H: 36

²¹⁰ Den samme endringen forekommer også i Norsk historisk kjeldeskrift-institutt's norrøne tekster nr. 2: «ok kom j stefnu aa Vog», «Vmm myrginenn er Þinnngas var baud Jvar bod firer vijgid», «og lauk so Þinnngenu» (*Hákonar saga Hákonarsonar*, Norønne tekster nr. 2, Marina Mundt (utg.) Oslo 1977, s.60 – 61). Jeg har ikke klart å finne en forklaring på endringen. I følge Gudmund Sandvik er det blitt diskutert av Seip og Bull om stevne har avløst ting som

i henvisningen til «stevne» når det gjelder behandling av hirdens anliggende. Bare når det gjelder valg av konge, jarl og hertug, stallarens oppgaver og våpeninspeksjoner henvises det til ting.²¹¹

Denne saken er likevel svært interessant. Fellene til Audgrim tok hevn *før* stevnet var begynt. Det nevnes ikke om denne saken var ment å bli behandlet der, men det er vanskelig å tenke seg at dette ikke skulle være en god anledning for å forsøke å løse den på en fredeligere måte. Som nevnt har Bagge hevdet at æren fremdeles var viktig i dette samfunnet, og at en kompensasjon som alternativ til hevn var mindre ærerikt. Dette ser vi eksempel på i denne saken, hvor Pål ikke ville ta imot bot av Ivar. Vi ser at hevnen fremdeles fungerte som et reelt alternativ, for som nevnt fikk denne saken fortsettelse med enda et hevndrap i Bergen 1227.²¹² Forsøket på å komme til forlik ser altså ikke ut til å ha løst problemet i første omgang.

To av Skules systemenn i Hedmark, Bård Isaksbror og Håkon Duva, ble i 1237 drept av Tord Fridreksson og Jon prostesønn som hevn etter at de voldtok kona til Tord, sønn av systemannen Fridrek Slafse. Voldtekten fordømmes sterkt av både Håkon og Skule, men noen dom nevnes ikke.²¹³ Drapet av voldtektsmennene ser også ut til å ha foregått uten noen form for granskning eller prosess. Skules reaksjon på hevndrapene utad beskrives som nærmest likegyldig, men han skal likevel likt det svært dårlig.²¹⁴ I dette tilfellet ser altså ikke hevndrapene ut til å ha vært særlig alvorlig, for heller ingen andre sanksjoner nevnes. Saken omtales ikke igjen i sagaen. Om det endte med dette er derfor usikkert.

Som disse to delkapitlene viser ser det ikke ut til at voldsbruk var spesielt uvanlig gjennom perioden som undersøkes i denne oppgaven. Samtidig viser de at slik voldsbruk ble tatt svært alvorlig, det var i de fleste tilfeller ikke fritt frem. Men sagaene inneholder også eksempler på hirdmedlemmer som noen ganger valgte å *ikke* ty til vold, men heller modererte seg.

4.2.3 Restriksjoner på voldsbruk og moderasjon

Selv om sagateksten inneholder flere voldsepisoder i hirden, er det likevel klart at håndgangne menn kunne avstå fra å ty til vold. Arons saga forteller at Arons Hjørleifsson flyktet til Norge og

navn på lavere rettsmøter i senmiddelalderen. Om forhold på 1200-tallet nevnes ingen slike. (Gudmund Sandvik: «Stefna» *KLNM* XVII: 114-115, 1972, Per Sveaas Andersen: «Ting», *KLNM* XVIII: 346-359, 1974

²¹¹ H: 2, 7 og 11

²¹² HHs: 157 - Den samme saken som er omtalt i 4.2.1

²¹³ HHs: 192. Sagaen forteller ingen ting sikkert om statusen til Tord, eller til Jon prostesønn. Fridrek Slafse var Håkons systemann, men det er ikke klart om også Tord var medlem av hirden. Jon, derimot, skal ha vært lederen for hærmenn som ble sendt over land til Bergen fra Østlandet, og han nevnes senere også i forbindelse med slaget på ved Låke 1240, hvor han skal ha falt med «(...)mange andre gjæve menn» (HHs: 219), noe som gjør et hirdmedlemskap sannsynlig.

²¹⁴ HHs: 193.

ble etter hvert opptatt i hirden av Håkon. På Island hadde Aron deltatt i kampen mellom biskop Gudmund Arasson og flere av høvdingene. Gjennom sin deltagelse på biskopens side var Aron lyst fredløs 1222, og det gjøres klart at Sturla Sighvatsson var villig til å gå langt for å få hevn over Aron. Sturla forsøkte å oppspore og drepe ham, og Aron skal bare så vidt ha sluppet unna.²¹⁵ Derfor blir situasjonen spent når Sturla ankom Bergen 1233. Slik det er beskrevet fikk Sturla med seg tre andre menn og bega seg mot Arons tilholdssted rett etter ankomst. Aron ble advart og gikk deretter Sturla i møte med sine menn.

«None of them had any weapons besides his sword in his hand. But the crowd of men was so great that none were able to harm the others, even though it was in their minds. But it is the opinion of most men that had the watchers been fewer, neither of them would have been alive to tell the news.»²¹⁶

Aron og Sturla kan tilsynelatende ikke gjøre hverandre noe i Bergen. I teksten gis det inntrykk av at folkene rundt hindrer dette, men det er ikke klart om det her er snakk om andre medlemmer av hirden. Arons utsagn til Sturla tyder likevel på at ikke bare folkene rundt stanser dem, for Aron spør om det er noe annerledes ved ham nå enn sist de møttes.²¹⁷ Om det her menes Arons stilling i samfunnet generelt, eller hans hirdmannstatus spesielt er ikke tydelig. Men det som er klart, er at Sturla i praksis ikke kan røre Aron, enda han gjerne vil. Slik sagaen fremstiller det, er denne typen vold i Bergen på dette tidspunktet såpass uakseptabel at aktørene frastår fra å ta den i bruk. En liknende episode er med på å illustrere dette:

Gaut Jonsson (også kjent som Gaute fra Mel) er omtalt som lendmann allerede fra 1217, og regnes som tilhørende kongens absolutt innerste krets.²¹⁸ Arons saga opplyser at Gaut fikk en hest fra Sturla Sighvatsson som mange mente var den beste hesten i Norge. I en hestekamp mellom denne hesten og en annen som tilhørte kong Håkon, drev Aron kongens hest til seier, og kampen skal ha ført til at Gauts hest døde som en følge av dette. Gaut klarte ikke skjule sin misnøye og ga Aron skylden for tapet. Gaut dro så Aron i skulderen og sa at han skulle ønske Aron var like nære Sturla nå som han selv var. Aron svarte med en bemerkning om Gauts manglende øye, noe som gjorde Gaut rasende. Det eneste resultatet av denne episoden var likevel at forholdet mellom Gaut

²¹⁵ As

²¹⁶ As

²¹⁷ «How do you like your outlaw now, Sturla, since you stare at him for so long, or how do I seem to you to have changed since we parted last?» (As)

²¹⁸ Narve Bjørge: (13.02.2009) «Gaut Jonsson På Mel», *NBL* (Sist lokalisert på https://nbl.snl.no/Gaut_Jonsson_P%C3%A5_Mel, 06.09.16)

og Aron var enda kjøligere enn før.²¹⁹ Selv for Gaut, som var en av de mektigste i landet, var det ikke mulig for ham å reagere med vold i en slik situasjon. Gaut var antakelig ikke fremmed for voldsbruk: Han nevnes som en av Håkons menn i kampen mot ribbungeopprøret²²⁰ og skal ha vært ansvarlig for å likvidere Skules stallar Arnfinn Tjovsson i 1241.²²¹ At han fikk sysle i 1218 som på det tidspunktet befant seg i et av de mest urolige delene i landet er ifølge Bjørgo med på å understreke hans sentrale stilling²²², samtidig som det kan være et tegn på hans krigerske kvaliteter.

Dette viser at håndgangne menn kunne moderere sin oppførsel, selv om den riktignok ikke fremstår som spesielt høvisk. Det er også tydelig at Håkon tok slike konflikter på alvor: Tord Kakale og Gissur Torvaldsson var begge medlemmer av hirden²²³, og begge befant seg i Tønsberg i 1254. Tord skal ha henvendt seg til Håkon og klaget på dette, og sa det ikke var usannsynlig at det kunne oppstå problemer hvis de to befant seg i samme by. Håkon plasserte da Tord i Skien. Dette tyder på at kongen heller ikke regnet det som usannsynlig og valgte å forebygge problemet. Like fullt reiset begge med Håkon til Halland for å brenne og herje der i 1256. Fra dette felttoget forteller hverken Sturlunga saga eller Håkon Håkonssons saga om problemer mellom dem.²²⁴

4.2.4 Saksgang og sanksjoner på hirdstevne – hvem dømmer i sakene?

I kapittel 4.2.1 ble det vist til at selv om hirdens umiddelbare reaksjon på vold var mer vold, ser det ut til at kongen fungerte som en mellommann som fikk stagget dem nok til at saken kunne føres på et stevne. Her rettes fokuset derfor på hvordan hirdstevnene fungerte i praksis. Generelt er det lite informasjon i sagatekstene som gir utfyllende svar på Hirdskråens noe uklare fremstilling av både hirdens og kongens rolle i behandlingen av saker som omhandler problemer i hirden, og delvis også selve saksgangen. I noen tilfeller er det ingen informasjon om etterspillet, slik som da det brøt ut slåsskamp blant Håkons menn i Oslo 1218, annet enn at de til slutt ble skilt fra hverandre.²²⁵

²¹⁹ As. Det fortelles ikke eksplisitt når hendelsen fant sted, men ser også ut til å ha foregått rundt 1239, for det fortelles rett etterpå at Tord Sighvatsson Kakale hadde vært i Norge 2 år på denne tida. Tord skal kommet til Norge sammen med Snorre Sturlasson i 1237 (Sts I, s. 447).

²²⁰ HHs: 64 og 139

²²¹ HHs: 233 og 243

²²² Bjørgo 2009

²²³ Gissur også som skutelsvein allerede fra 1229. Gissur var også fra Island, og spilte en sentral rolle i Håkons Islandske politikk. Wæhrdahl mener både Tord og Gissur må ha vært skutelsveiner på bakgrunn av Tords status som systemann. (Wæhrdahl 2011, s. 101)

²²⁴ Sts. II, s. 306

²²⁵ HHs: 101

Etter Roes drap i 1228, som fremstilles som en meget alvorlig sak, forteller sagaen ingenting annet enn at «*Om morgenen kom det til forlik i saken*».²²⁶

I mange av tilfellene nevnes kun kongens rolle, hvor hirden tilsynelatende bare staggas som en følge av kongens inngripen, og hvor kongen får i stand forlik eller utdeler straff.

Gjestene til Magnus som hadde tatt til våpen mot hirdfellene i 1181 ble straffet på Magnus sin ordre, hvor noen mistet føtter eller hender, og andre ble drept.²²⁷ Mennene på de to skipene som sloss seg imellom i Trondheim 1217, ble kalt opp på land av Håkon, hvor han deretter «forlikte dem».²²⁸

Det kommer ikke klart frem hva som var hirdens rolle i flere av sakene hvor partene selv blir enige om å ta saken til kongen. Sagaene beskriver ofte konfliktsituasjonen, men når saken skal behandles blir deres rolle nærmest usynlig. Gissur Torvaldsson og Tord Kakale som hadde kjempet mot hverandre om makten på Island i 1246²²⁹, ble til slutt enige om å la kongen dømme i sakene mellom dem.²³⁰ Wærdahl har pekt på dette var i tråd med Hirdskråens bestemmelser.²³¹ Selv om sagaen gir inntrykk av at det var folk tilstede når saken først ble lagt frem for kongen i Trondheim, er det klart at det er snakk om kongens avgjørelse, ikke hirdens. Håkon fattet her ingen dom, det ble en avgjørelse først da saken ble lagt frem for kardinal Vilhelm som var i Bergen i forbindelse med Håkons kroning 1247.²³² Her er det ingen antydninger om hirdens medvirkning. At kardinalen, som «utenforstående» ble rådspurt i saken er videre ikke i tråd med skråens bestemmelser. Det kan tyde på en viss pragmatisk tilnærming til konfliktløsning i hirden.

Også Knut jarl og Torgils ble enige om å ta uenigheten mellom dem i Trondheim til kongen, men det ser ut til at det kun var Torgils som kom tilbake til kongen og fortalte om hendelsen. Hirden for øvrig nevnes ikke. Sagaen forteller at kongen var tilfreds med avslutningen av saken. Sagaen gir ikke mer informasjon om etterspillet, og den ser ikke ut til å ha fått andre konsekvenser.²³³ Denne reaksjonen, eller snarere mangelen på den, virker merkelig. I sagaens fremstilling fortelles det riktignok at Knut hadde planer om å drepe gjesten han tok til fange i Trondheim, men Torgils hadde brukt vold for å hindre en rettsforfølgelse av en lovbrøyer.

²²⁶ HHs: 160

²²⁷ Svs: 64

²²⁸ HHs: 18

²²⁹ Wærdahl 2011, s. 102

²³⁰ Sts II, s. 89, HHs: 248

²³¹ Wærdahl 2011, s. 102

²³² Sts II, s. 90 - 92

²³³ Sts II, s. 141

Sammenligner en skråens innhold med disse beskrivelsene fremstår Torgils handlinger som de mest alvorlige. Likevel ser det ut til at Håkon tok relativt lett på denne saken. Selv om det ikke er snakk om noen form for vurdering eller dom blant hirdmenn, gir ikke sagaen uttrykk for at Torgils hadde handlet på gal måte, snarere tvert imot : «*Torgils ansås for at have vist fasthed i denne sag og han fik godt lov for dette.*»²³⁴

Disse episodene nevner ikke noen innblanding fra øvrige medlemmer, og det er tydelig at det er kongen som opptrer som dommer. Episodene ser ut til å dele visse likhetstrekk med de storpolitiske møtene mellom kongene og henholdsvis Harald Maddason jarl 1195 og Skule 1233 slik de er beskrevet av Knut Helle. Felles for disse er kongens rolle, hvor kongene opptrer som både dommer og anklager og forlanger underkastelse av jarlene. For Helle synes forskjellen bare å være at Skule til forskjell fra Harald ikke underkastet seg kongen. Selv om Helle mener det ikke kan utelukkes at øvrige hirdmedlemmer var med i sakførselen på bakgrunn av sagaens opplysninger, karakteriserer likevel Helle disse møtene som et oppgjør direkte mellom konge og sin håndgangen mann. Hirten fremstår dermed mer som statister, og hverken som dommere eller rådgivere.²³⁵

I andre saker derimot fremstår hirten i en mer sentral rolle, disse episodene tyder på at hirten faktisk var med i behandlingen av slike saker, hvor de også spilte en avgjørende rolle. Etter urolighetene i Oslo 1218, som hadde startet med Gunnolvs angrep på Eiliv, hadde partene holdt sterkt vakthold om natta. Håkon tilbød Eiliv bot morgenen etter, og Eiliv skal ha lovet grid til utfallet ble avgjort. Deretter ble det blåst til hirdstevne hvor kongen fortalte Dagfinn Bonde det som var hendt. I følge sagaen var det mange meninger i denne saken, og Vegard Verdal talte direkte til hirten om hvilken vanære han hadde vært utsatt for. Både lendmenn og hirten vurderte Vegards uttalelser. Det er ikke klart hvem som styrte dette stevnet, men at kongen gikk til Dagfinn kan tyde på at han hadde overansvaret og ikke kongen selv. Det opplyses at Dagfinn hadde vært kong Inges stallar²³⁶, noe som stemmer overens med skråens beskrivelser av stallarens plikter.²³⁷ Sagaen opplyser videre at Skule måtte bøye seg for «gode menns dom», og ble dømt til å betale bot. Vegard

²³⁴ Sts II, s. 141

²³⁵ Helle 1972, s. 57ff, 127 – 128 og 140 – 141.

²³⁶ HHs: 15. Han ser ikke ut til å være omtalt med tittelen i Baglersagaen, men B-versjonen opplyser at han fikk i oppdrag å hente kongeseglet til Filipus i 1208, som tyder på at Dagfinn var en svært betrodd mann (Bs: 38).

²³⁷ Se oppgavens delkapittel 4.1.2

skal derimot ikke ønsket å motta dette, noe som irriterte Skule ytterligere.²³⁸ Mer informasjon gis ikke.

Vinteren 1219/20 opplyser sagaen at Vegard Verdal og Andres Skjaldarband ble gitt Hålogaland sysle, fordi de var «kongens aller beste venner».²³⁹ Året etter fikk Andres sveinene sine til å drepe Vegard. I denne saken er det tydelig at kongen dømte Andres, men med råd fra «vennene sine». «*Han fikk det råd av dem at Andres burde miste sin rang og verdighet hos kongen, men ikke miste livet(...)*».²⁴⁰ Da Andres kom til Bergen tok kongen fra ham sysla og ga den til Ivar Utvik. Det er ikke klart om Håkon fulgte rådene om å kaste Andres ut av hirden. Andres er bare nevnt ved to senere anledninger, men noen hirdtittel nevnes ikke. Uansett ser det ut til at han beholdt vennskapet med kongen. Han omtales som «kongens frende» da han dro fra Norge på pilegrimsreise vinteren 1228/29 hvor han forsvant. I følge sagaen skrev Håkon brev «*(...)til keiser Fridrek og andre av vennene sine i utlandet og bad dem høre etter hvor det var blitt av Andres(...)*».²⁴¹ Hvis Andres hadde satt seg selv utenfor hirdfelleskapet gjennom sin handling, kan det i så fall tyde på at Håkon i denne saken har straffet en mann som han personlig har beholdt et godt forhold til; han ser med andre ord ut til å ha rettet seg etter hirdens bestemmelser.

Skules rolle på stevnet i Vågan 1224 er allerede beskrevet, og som nevnt fikk denne saken sin fortsettelse i Bergen 1227. Igjen ble det morgenen etter innkalt til hirdstevne. Her ga Håkon beskjed til hirden om at han ikke ville straffe Nikolas Vågaskalm, broren til Ivar Grette, for Ivars handling. Det er ikke klart om dette var kongens endelige dom over Nikolas, eller om det fungerte som en instruks for hirden. Igjen gjør sagaens sparsommelige opplysninger det vanskelig å si noe sikkert. At det bare var Nikolas som Håkon hadde en formening om kan både bety at hirden kun behandlet Ivars sak med eller uten kongens råd, eller at kongen selv dømte både Ivar og Nikolas. Ivar ble sendt til et kloster hvor han befant seg til han forlot landet.²⁴² Denne opplysning er interessant. Om Ivars utreise skyldes landsforvisning eller om det var frivillig nevnes ikke, men i begge tilfeller tyder dette på at Ivar fikk en forholdsvis hard straff. Denne saken, sammen med saken i Vågan tre år tidligere, tyder videre på at selv om Ivar Grette og Tord prest begge hadde gode grunner til å begå disse drapene (ønske om hevn), ser dette ikke ut til å ha vært formildende.

²³⁸ HHs: 52

²³⁹ HHs: 56

²⁴⁰ HHs: 73

²⁴¹ HHs: 81 og 164

²⁴² HHs: 157

At Ivar antakelig var full virker heller ikke å være en formildende omstendighet. Tvert imot ser det ut til at Ivar fikk en relativt streng straff.

Drapet på Jon jarl i 1231 var nok en svært alvorlig sak. Kanskje først og fremst realpolitisk, siden norsk kontroll over Orknøyene var dels avhengig av jarlen, og dels systemmannen²⁴³, og denne hendelsen må åpenbart hatt innvirkning på disse forholdene. Men også fordi Jon jarl, som formelt var en del av hirdens absolutt øverste sjikt,²⁴⁴ var drept av håndgangne menn: Hånev var åpenbart håndgangen mann, han omtales som skutelsvein og hørte derfor til det øvre sjiktet av hirden bestående av styrings- og befalingsmenn, også kalt hirdstjorene.²⁴⁵ En annen mann ved navn Bjørn gjest var også med på drapet, og navnet tilsier at han var hirdmedlem. En tredje person Olve Ilt-eitt deltok også. Om hans bakgrunn får vi vite at han var hirdmann og skipsstyresmann.²⁴⁶ Deres rolle på vannet tilsvarte sveithøvdingenes rolle for landstyrker; vanligvis var det personer av høy rang som er omtalt som skipstjormenn og de fungerte ofte som rådgivere for kongen.²⁴⁷ Wærdahl har pekt på at Håkon med hjemmel i Hirdskråen kunne kalle aristokratiet på Orknøyene til Norge for å dømme gjerningsmennene i drapet på jarlen.²⁴⁸

Sakens alvor kommer til syne i behandlingen partene fikk i etterkant. Den ble behandlet på et hirdstevne i Bergen 1232, hvor både Skule og Håkon og alle deres håndgangne menn (i Bergen) var tilstede. Men det berettes ingen ting om noen saksgang på dette stevnet: så fort gjerningsmennene ankom stevnet, skal skutelsveinene ha tatt Snækoll, Hånev og flere andre og satte dem inn i Sverresborg. De resterende som hadde vært med på drapet ble flyttet ut på Toluholmen (fra 1500-tallet kjent som Tjuvholmen, i dag Kristiansholm²⁴⁹). Der ble så Olve sammen med fire andre halshugget. Sagaen opplyser at Bjørn gjest skal ha reddet livet, fordi han valgte å gå i kirken fremfor å møte på stevnet.

²⁴³ Wærdahl 2011, s. 71 – 84

²⁴⁴ Wærdahl 2011 s. 81

²⁴⁵ Moseng m.fl. 2007, s. 191

²⁴⁶ Sagaen opplyser for øvrig at Olve hadde vært med på ekspedisjonen til Vesterhavsoyene 1230 for å beskytte de norske besittelsene fra uroligheter der. Olve skal ha blitt igjen på Orknøyene på vei tilbake. Olve beskrives i sagaen som «(...)litt av en voldsmann». (HHs: 166 og 168)

²⁴⁷ Helle, 1972, s. 361 – 362. Hvis Helles sammenlikning av skipsstyresmenn og sveithøvding er korrekt, er det en sterk indikasjon på at Olve var blant det øvre hirdsjiktet, for sveithøvding er svært ofte også omtalt som lendmenn eller systemmenn og regnes også som en del av hirden av Beate Svenningsen og Ragnar Eimhjellen. Eimhjellen plasserer dem også i hirdens toppsjikt, altså blant hirdstjorene (Eimhjellen 1970. s. 120 og Beate Svenningsen: *Gamle frasaagn om høvdingar - en studie av høvdingbegrepet i sentrale kilder om Norge 1160 – 1280*, hovedoppgave Universitetet i Oslo 2002, s 70).

²⁴⁸ Wærdahl, 2006, s. 120

²⁴⁹ Knut Helle: *Bergens bys historie. Kongssete og kjøpstad : fra opphavet til 1536*, Bergen 1982, s. 499

Hverken Håkon eller Skule fremstilles som å ha spilt noen avgjørende rolle på dette stevnet. Håkon hadde all grunn til å involvere seg, og det kan ikke utelukkes at han gjorde nettopp det. For eksempel slår Knut Helle kontant fast at kongen avgjorde denne saken.²⁵⁰ Den eneste som sagaen oppgir som deltagende part er Sigvalde Skjalgsson, Jons svoger, som skal ha vært «den ivrigste» til å forfølge gjerningsmennene. Han ledet personlig Torkjell Svarte som var en av gjerningsmennene til retterstedet. Skule skal ha forsøkt å forhindre at Torkjell Svarte ble halshugget, men skal ikke klart å overtale Sigvalde. Så vidt jeg kan se er dette det eneste tilfellet i samtidssagaene hvor hirdmedlemmer i fredstid ble dømt til døden og henrettet. I følge P. A. Munch må fraværet av saksgang og domsavsigelse og den raske prosessen skyldes avtalt spill fra kongen og Jons venner for å hindre at Skule skulle klare å skjerme dem fra en rettferdig dom. At noen av dem tilslutt unnslopp straff skyldes ifølge Munch rett og slett at disse befant seg på et høyere sosialt lag enn de andre.²⁵¹ Siden det spesifiseres at det var skutelsveinene som førte Hånev (som selv var skutelsvein) og de andre opp til borgen, mens de andre ble igjen er det mye som tyder på dette. Også Snækoll, som ifølge sagaen hadde gitt Jon banesåret, unnslopp straff.

Samtidig kan det ha vært andre grunner til at disse unnslopp straff. Orning understreker at lovbrudd i middelalderen fra kongens side antakelig aldri ble behandlet absolutt, men heller kontekstuell: Et hvert tilfelle var unikt fordi de spesifikke omstendighetene rundt lovbruddene og stormennenes sosiale avstand til kongen alltid var forskjellig. Jo høyere status dess mer ettergivende måtte kongen være for å få støtte.²⁵² Kongene skal ha vist miskunn så ofte at flere har sett på dem som uvanlige milde og etterkommende.²⁵³ Det kan også være at stormenn som hadde noe å tilby i et forlik ble straffet mildere enn andre. Torvard Torarinsson hadde drept to av kongens håndgangne menn på Island i 1258, men ser likevel ut til å ha blitt godt mottatt av Magnus i 1264, og ble senere systemann på Island. Wærdahl sammenligner Torwards vei inn i hirden med Sturla Tordssons. Hun skriver at selv om Torvard gjennom sine drap og politiske motstand antakelig hadde påført kronen langt større skade enn Sturla hadde gjort, ble han mottatt av større velvilje enn Sturla. Dette kan skyldes at han kunne tilby sitt høvdingdømme.²⁵⁴

²⁵⁰ Helle, 1972, s. 58

²⁵¹ Munch 1857, s. 778

²⁵² Orning, s. 172 - 173

²⁵³ Orning, s. 131 - 132

²⁵⁴ Wærdahl 2015, s. 10 - 11

Halshuggingen av bare noen av dem som hadde vært med på drapet av Jon jarl ser i denne sammenhengen derfor ut til å være et kompromiss mellom rettferdighetssansen og ønsket om hevn hos jarlens støttespillere, og Håkons og Skules behov for å forlike seg med personer som hadde høy innflytelse.

4.3 Sammenfatning og sammenligning av ideal og praksis.

En isolert slåsskamp i Bergen 1186 involverte tilslutt flere andre i hirden. Denne reaksjonskjeden ser i hovedsak ut til å være den typiske prosessen, selv om ikke alle beskrives som like alvorlige. Ser man på alle episodene hvor voldsbruk innad i hirden forekommer, fremstilles hirdstevnet forholdsvis sjeldent som en arena hvor håndgangne menn umiddelbart søkte å løse problemer og konflikter. Samtidig er det klart at vold mellom hirdmenn var en svært alvorlig sak. På tross av den tilsynelatende korte veien til voldsbruk, fremstiller sagaen i de fleste tilfellene likevel en prosess hvor hirden ble samlet og kom til enighet. Ofte fremstår kongen som den som stanset voldsbruken, og fikk meglet mellom partene, men en ser også flere eksempler på situasjoner hvor partene selv ble enige om å føre saken for kongen.

Mye av den samme uklarheten mellom kongens og hirdens rolle i håndteringen av konflikter som en ser i Hirdskråen, kommer til syne i sagateksten, hvor både hirdens og kongens dom nevnes. Hirdens rolle som dømmende eller avgjørende part er tydeligst beskrevet i episodene som omtales i Håkon Håkonssons saga fra 1210- og 1220-tallet. Dette kan muligens skyldes Håkons unge alder på dette tidspunktet. I de større sakene som ser ut til å ha blitt behandlet innenfor hirdjurisdiksjonen, hvor de politiske konsekvensene må ha vært større, ser hirdens rolle ut til å komme i bakgrunnen, og noen ganger forsvinne helt. Håkon fremstår i de senere år som en tydelig dommer, og det er lite som tyder på særlig misnøye fra hirdens side mot denne utviklingen. Når det gjelder sanksjoner og straffenivå, ser det ut til at det er samsvar mellom Hirdskråen og sagatekst i den forstand at de fleste sanksjonene forekommer, både bøter og dødsstraff, i tillegg til eksempler som tyder på utkastelse av hirdfelleskapet. Likevel fremstår sanksjonene i sagaen stort sett som mildere enn skråens bestemmelser. Bagge ser ut til å ha rett i at kompensasjon var mindre ærefull enn hevn, og sagaen viser også et eksempel på at kompensasjon ble avslått og hevnen utført senere, selv om dette ikke ser ut til å være veldig vanlig.

5. Konklusjon

Ble hirdens medlemmer mer høviske i perioden 1177 – 1270, og ble deres voldsbruk «temmet»? Som det er vist i denne oppgaven gir de normative kildene i liten grad uttrykk for at vold og konflikter innad i hirden var et spesielt stort problem. Kongespeilets uårslignelse understreker de fryktelige konsekvensene ustraffet voldsbruk kan få, men det er klart at samfunnet hvor Kongespeilet er blitt til i ligger langt fra denne beskrivelsen. Samtidig kommer det frem gjennom Sønnens spørsmål at ikke alle medlemmene har oppført seg i samsvar med de idealene teksten gir uttrykk for, uten at Sønnen spesifiserer nøyaktig på hvilken måte. Som vi har sett kommer det også frem små glimt av kritikk av hirdmedlemmenes oppførsel også i Hirdskråen, blant annet i form av en slags erkjennelse av at «(...)alle vet at den store mengden av menn er ivrigere til å fremme det som er dem til vanære enn til heder».²⁵⁵ Noe som det advares særlig mot i både Kongespeilet og Hirdskråen er drukkenskap, men de begrunner aldri disse advarslene med at dette potensielt kan skape konflikter. Drukkenskap er først og fremst uhøvisk og det går ut over arbeidsoppgavene deres.

Det er likevel lite som tyder på at det «løsslupne konkurransepreget» ved de tradisjonelle drikkelagene er forsvunnet og erstattet av disiplin og hierarki i praksis, som Sverre Bagge ser spor av i Kongespeilet, og som Sigurðsson også har trukket frem.²⁵⁶ Særlig når en leser hvordan julefeiringen skal ha foregått hos lendmannen Brynjulv Jonsson vinteren 1244/45 under Torgils Skardes opphold der, eller Tord Kakales opphold i Bergen på slutten av 1230-tallet, er det klart at det fremdeles var langt mellom praksis i sagaene og det idealet som presenteres i Kongespeilet fra 1250. Mange av voldshendelsene som sagan omtaler, skyldes tilsynelatende hirdmedlemmenes høye alkoholinntak, i tillegg til andre hendelser hvor det går utover vakthold og andre arbeidsoppgaver.

Selv om hirdens private voldsbruk ikke ser ut til å ha vært like omfattende som i England eller Frankrike²⁵⁷, har Brégaint påpekt at det norske kongedømmet hadde gode grunner til å innføre de høviske idealene i hirden²⁵⁸. Dette blir enda tydeligere når en ser hvordan det kunne gå utover kongens kontroll over sine områder når sentrale personer ble offer for denne type konflikter og voldsbruk, slik som drapet av jarlen Jon Haraldsson på Orknøyene.

²⁵⁵ H: 23

²⁵⁶ Bagge, 2000b: s. 186 – 187, Jón Viðar Sigurðsson 2008, s. 118 - 121

²⁵⁷ Kaeuper 1999, s. 89 - 120

²⁵⁸ Brégaint 2014, s. 183

Likevel er det lite som tyder på at denne typen høviskhhet spredte seg til *flertallet* i hirden. Lien konkluderte i sin undersøkelse om æresbegrepet i hirdmiljøet at det er tegn på sivilisert og høvisk atferd hos en liten, indre krets rundt kongen, men ikke hos brorparten av hirden.²⁵⁹ Fremstillingen i Arons saga er i denne sammenheng særlig interessant. Islendingen Tord har i Bergen et trøblete forhold til kong Håkon på grunn av både drikking og vold, men mister ikke sin omgangskrets av den grunn. Det er først når han har brukt opp alle sine økonomiske midler at de blir borte. Likevel blir han invitert til kongen for å «drikke i jula», men hvordan dette foregår forteller ikke sagaen noe om. Som leser blir man stående igjen utenfor, og feiringen foregår bak lukkede dører. Sagaen fremstilling gjør det lett å antyde at de sosiale samlingene hos Håkon med sin innerste krets foregår på en annen måte. Det er derfor lett å trekke den samme konklusjonen som Lien, samtidig som det ser ut til at Tord likevel har klart seg bra i denne sammenhengen, og en kan anta at det også for Tord var mulig å kontrollere seg.

Lite tyder på at hirdmedlemmene ikke lenger anså bruk av vold som en fornuftig reaksjon: Den typiske, umiddelbare reaksjonen ser ut til å være at man reagerte med vold på voldsbruk. Så sent som 1251 kunne fremdeles Knut jarl og Torgils Skarde som hirdstyrer bli drukne og angripe hverandre og hverandres menn med våpen. Det er også vist eksempler på hirdmedlemmer som utførte hevndrap, på tross av at saken ble behandlet på stevne og ting. På den andre siden ser det ut til at kongen personlig i de fleste tilfeller klarte å hindre konflikter mellom to eller et fåtall personer fikk eskalere, og senere føre dem sammen for å behandle sakene på stevner. Hirdens deltakende rolle på disse stevnene virker å forsvinne gradvis i Håkon Håkonssons saga. I hvilken grad medlemmene fungerte som en dømmende part kommer ikke klart frem, hverken i Hirdskråen eller sagatekstene, men deres rådgivende rolle er tydelig i sakene som ble behandlet på 1220-tallet. Etter hvert virker likevel kongen å spille en avgjørende og dømmende rolle. Det er lite som tilsier at dette ikke ble god tatt av hirden, for ut ifra informasjonen i sagaene ser de aller fleste sakene ut til å ende med kongens dom. Som Opsahl har påpekt er det dessuten lite som tyder på at eliten i Norge etter 1250 i særlig grad tok i bruk noen form for feideinstitusjon for å løse sine konflikter. Slik sett ser det ut til at de norske kongene likevel i større grad enn de franske og engelske kongedømmene lykkes i få kontroll over elitens voldsbruk.²⁶⁰ Om hirden derfor ikke var blitt forvandlet til høviske «lam», ser de «ville løvene» likevel til å være temmet til viss grad.

²⁵⁹ Lien 1997, s. 171

²⁶⁰ Kaeuper 1999, s. 102 og 110

Flere av historikerne det er vist til i denne oppgaven trekker frem at mangelen på informasjon i kildene gjør det vanskelig å si noe sikkert om videre utvikling innad i hirden etter perioden som dekkes av sagalitteraturen. Siden konfliktene og problemene innad i hirden synes å være borte i Håkon Håkonssons saga siste del, kan dette tyde på at hirden ble fredeligere og mer høvisk, men som Brégaint har påpekt er det likevel problematisk å slutte ut ifra dette at det var tilfellet.²⁶¹ I denne oppgaven er det vist at det er lite som tyder på at hirden i alle fall frem til rundt 1250 hadde gjennomgått en fullstendig forandring til en høvisk elite i tråd med de normative kildenes idealer. De små glimtene av kritikk i Hirdskråen kan tyde på at hirdmedlemmer enda ikke oppførte seg i tråd med idealene på 1270-tallet. Selv om det på langt nær kan konkluderes med dette på et så tynt grunnlag - særlig siden dateringen av innholdet i skråen er problematisk, da mye av innholdet kan være fra en tidligere, eldre lov.²⁶² Samtidig, som Randi Wærdahl har påpekt, indikerer portretteringen av Gaut Jonsson som en «ufredssmed»²⁶³ at hirden fremdeles ikke hadde gjennomgått en fullstendig transformasjon i tråd med de høviske idealene ved sagaens nedtegnelse på 1260-tallet.²⁶⁴

Likevel er det nettopp utviklingen fra midten av 1200-tallet og fremover som trekkes frem av Sverre Bagge og i læreverket til Moseng med fler, hvor innføringen av riddervesenet fra 1277 brukes for å illustrere hvordan det norske aristokratiet ble påvirket av europeisk kultur og normer.²⁶⁵ Utdrag fra forskning på europeiske forhold viser samtidig at ridderidealer og høviskhet ikke ser ut til å ha overtatt eldre krigeridealer umiddelbart, samtidig som det også her ser ut til å ha vært en viss avstand mellom ideal og praksis gjennom høymiddelalderen. En videre undersøkelse omkring hirdens og aristokratiets høviskhet og voldsbruk i siste halvdel av 1200-tallet ligger utenfor denne oppgavens avgrensning, men det kan kanskje være et mulig utgangspunkt for senere oppgaver.

²⁶¹ Brégaint 2014, s. 259 og 260

²⁶² Imsen 2000, s. 25 og 26 og 109 (note 42)

²⁶³ HHs: 194

²⁶⁴ Wærdahl, kommer 2017

²⁶⁵ Bagge 2010, s. 326-327, Moseng m. fler 2007, s. 194

Bibliografi

Kildeutgaver

- Håkon Håkonssons saga* (HHs), *Norges kongesagaer* bind 4, Finn Hødnebo (overs), Oslo 1979
(Norrøn utgave: *Hákonar saga Hákonarsonar*, Norsk historisk kjeldeskrift-institutt: norrøne tekster nr. 2, Marina Mundt (utg.), Oslo 1977)
- Hirdskræen. Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn – Etter AM 322 fol* (H), Steinar Imsen (overs.), Oslo 2000
- Kongespeilet* (Ks), Anton Wilhelm Brøgger (overs.), Oslo 2000
- Sagaen om baglere og birkebeiner* (Bs), *Norges kongesagaer* bind 3, Finn Hødnebo (overs.), Oslo 1979
- Sturlunga saga* (Sts), Kristian Kålund (overs.), København 1904
- Sverres saga* (Svs), *Norges kongesagaer* bind 3, Dag Gundersen (overs.), Oslo 1979
- The saga of Aron Hjorleifsson* (As), John Porter(overs.), først utgitt av Pirate Press 1975.
Oversettelsen er publisert (23.01.2009) på <http://www.medievalists.net/2009/01/23/the-saga-of-aron-hjorleifsson/> (sist lokalisert 02.11.2016)

Litteratur

- Althoff, Gert,: The Rules of Conflict Among the Warrior Aristocracy of the High Middle Ages, i K. Esmark, L. Hermanson, H. J. Orning & H. Vogt(red.), *Medieval Law and Its Practice : Disputing Strategies in Medieval Scandinavia*: 313-332, Leiden 2013
- Arstad Knut P. L.: Ribbungeopprør, riksenhet og enekongedømme, i *Collegium Medievale* 8(1995): 63-90
- Asbridge, Thomas: *The First Crusade, A New History*, Oxford 2004
- Bagge, Sverre: *From Viking Stronghold to Christian Kingdom: State Formation in Norway, c.900 – 1300*, København 2010
- Bagge, Sverre: Ideologies and mentalities, i Helle K.(red.) *The Cambridge History of Scandinavia Vol 1, Prehistory to 1520*: 465-486, Cambridge 2003
- Bagge, Sverre: Innledende essay, i Brøgger A.W.(overs.) *Kongespeilet*, Oslo 2000-a
- Bagge, Sverre: *Mennesket i middelalderens Norge*, Oslo 2000-b

- Bagge, Sverre: Opposisjonsinnlegg til Hans Jacob Ornings «Uforutsigbarhet og nærvær. En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen», *Historisk Tidsskrift* 84(2005): 641-648
- Bagge, Sverre: *The Political Thought of The King's Mirror*, Odense 1987
- Barthélemy, Dominique og White, Stephen D.: The "Feudal Revolution" i *Past & Present* 152(1996): 196-205/205-223
- Benediktsson, Jacob: «Sturlunga saga», i *KLNM XVII*: 355-359, 1972
- Benediktsson, Jacob: «Þorgils saga skarða», i *KLNM XX*: 385, 1976
- Bisson, Thomas: The «Feudal Revolution», i *Past & Present* 142(1994): 6-42
- Bisson, Thomas: *The Crisis of the Twelfth Century*, Princeton 2009.
- Bjørge, Narve: (13.02.2009) «Gaut Jonsson På Mel», *NBL* (sist lokalisert på https://nbl.snl.no/Gaut_Jonsson_P%C3%A5_Mel, 06.09.16)
- Bjørge, Narve: Om skriftlege kjelder for Hákonar saga, *Historisk tidsskrift* 46 (1967): 185-229
- Blockmans, Wim og Hoppenbrouwers, Peter: *Introduction to Medieval Europe 300 – 1500*, New York 2007
- Bouchard, Constance Brittain: *Strong of Body, Brave & Noble – Chivalry & Society in Medieval France*, New York 1998
- Brégaint, David: *Vox regis. Royal Communication in High Medieval Norway*, doktorgradsavhandling NTNU 2014
- Brown, Warren C.: *Violence in Medieval Europe*, London 2011 (sist lokalisert på <http://www.tandfebooks.com/isbn/9781315834887> 03.11.16)
- Bumke, Joachim: *Courtly Culture, Literature and Society in the High Middle Ages*, New York 2000
- Crouch, David: Strategies of Lordship in Angevin England and the Career of William Marshal, i Harper-Bill, C. og Harvey, R.(red) *The Ideals and Practice of Medieval Knighthood*: 1-25, Wolfeboro 1988
- Eimhjellen, Ragnar: *Kongshirda i Norge 1177- 1263. Samansetjing og omfang*, hovedfagsoppgave Universitetet i Bergen 1970
- Firnhaber-Baker, Justine: From God's Peace to the King's Order: Late Medieval Limitations on Non-Royal Warfare, i *Essays in Medieval Studies* 23(2006): 19-30 (sist lokalisert på <https://muse.jhu.edu/article/213639>, 03.10.16)

- Fjell Halvorsen, Eyvind: «Høvvisk litteratur», *KLNM VII*: 308 – 313, 1962
- Flugeim, Morgan: *Gjestene i kongens hird. Ein samla gjennomgang av deira virke*, masteroppgave Universitetet i Bergen 2006 (sist lokalisert på <http://bora.uib.no/handle/1956/1842>, 10.11.15)
- Hamre, Lars: «Hird», *KLNM VI*: 568-577, 1961
- Hamre, Lars: «Hof», *KLNM VI*: 629-630, 1961
- Helle, Knut: «Hákonar saga Hákonarsonar», *KLNM IV*: 51-53, 1961
- Helle, Knut: *Bergens bys historie. Kongssete og kjøpstad : fra opphavet til 1536*, Bergen 1982
- Helle, Knut: Hvor står den historiske sagakritikken i dag?, *Collegium Medivale 24*(2011): 50–86,
- Helle, Knut: *Konge og gode menn i norsk riksstyring ca. 1150-1319*, Oslo 1972
- Helle, Knut: *Norge blir en stat 1130 – 1350* (2.utg.), Oslo; 1974 (Sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008052904003, 03.11.16)
- Helle, Knut: *Norge blir en stat 1130 – 1350*, Oslo 1964
- Hellevik, Alf: Forord, i Hellevik, A.(utg.) *Kongsspegelen*, Oslo 1976
- Heyworth, Gregory: “Curialitas (Courtliness)”, i Classen, A.(red.) *Handbook of Medieval Studies* Vol 2, Berlin 2010
- Imsen, Steinar: Innledning, i Imsen, S.(overs.) *Hirdskråen. Hirdloven til Norges konge og hans håndgangne menn – Etter AM 322 fol*, Oslo 2000
- Jaeger, Stephen: *The Origins of Courtliness : Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals, 939-1210*, Philadelphia 1985
- Jón Viðar Sigurðsson: *Det norrøne samfunnet*, Oslo 2008
- Jón Viðar Sigurðsson: Krigføring i Island på 1200-tallet, i Arstad, K. (red.) *Krigføring i middelalderen. Strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100 – 1400, Forsvarsmuseets småskrift nr. 35*: 110-128, Oslo 2003
- Kaeuper, Richard: *Chivalry and Violence in Medieval Europe*, Oxford 1999
- Kinck, Hans E.: *Storhetstid : om vort aandsliv og den literære kultur i det trettende aarhundrede*, Kristiania 1922 (sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015021308011, 03.11.12)
- Kjeldstadli, Knut: *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget* (2.utg.), Oslo 1999

- Koht, Halvdan: Um Kjeldegrunnlaget for saga um Håkon Håkonsson, *Historisk Tidsskrift* 5(1927): 16-30
- Lien, Anne Louise: *Fra krigerflokk til høvisk hoff? Æresbegrepet i norsk hirdmiljø fra ca. 1000-1270*, hovedfagsoppgave Universitetet i Oslo 1997
- Løvberg Hansen, Chris: *Holdninger, mentaliteter og praksis knyttet til middelalderens kirkeasyl på Island og i Norge*, masteroppgave Universitetet i Oslo 2009
- Lunden, Kåre: *Norge under Sverreætten, 1177-1319*, Oslo 1976 (Sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007060400027, 03.11.16)
- Magerøy, Hallvard: «Forord til Håkon Håkonssons saga», i Hødnebo F. og Magerøy, H.(red.) *Norges kongesagaer* bind 3, Oslo 1979-c
- Magerøy, Hallvard: Forord til Sagaen om baglere og birkebeiner, i Hødnebo F. og Magerøy, H.(red.) *Norges kongesagaer* bind 3, Oslo 1979-b
- Magerøy, Hallvard: Forord til Sverres saga, i Hødnebo F. og Magerøy, H.(red.) *Norges kongesagaer* bind 3, Oslo 1979-a
- Magnús Már Lárusson: «Arons saga», i *KLNM* I: 251, 1956
- Moseng, Ole Georg; Opsahl, Erik; Pettersen, Gunnar I. & Sandmo, Erling: *Norsk historie 750 - 1537* (2. utg.), Oslo 2007
- Munch, P.A.: *Det norske Folks Historie* B.1/D.3, Christiania 1857 (sist lokalisert på http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015012808067 03.11.16)
- Nedkvitne, Arnved og Rygg, Johan A. R.: Siviliseringsprosessen- en modell for norske middelalderforskere?, i Førland, T. E.(red.) *Norbert Elias: En sosiolog for norske historikere?* I serie: Tid og Tanke, skriftserie fra Historisk institutt UiO 1:19–30, Oslo 1997
- Nordal, Sigurdur: Sagalitteraturen, i Nordal, S(red.) *Nordisk Kultur VIII: B – Litteraturhistorie: 179 – 273*, Oslo 1953
- Nyquist Grøtvedt, Per: «Orbodemål», *KLNM* XII: 634-635, 1967
- Ólafía Einarsdóttir: Om samtidssagaens kildeværdi belyst ved Hákonar saga Hákonarsonar, *alvíssmál* 5(1995): 29-80
- Opsahl, Erik: Feider i Norge, i Opsahl, E.(red), *Feider og fred i nordisk middelalder:135- 152*, Oslo 2007
- Orning, Hans Jacob: *Uforutsigbarhet og nærvær, en analyse av norske kongers maktutøvsler i høymiddelalderen*, doktorgradsavhandling Universitetet i Oslo 2004

- Paxton, Frederick S.: History, Historians, and the Peace of God, i Head, T. og Landes, R.(red.)
The Peace of God: 21-40, Ithaca 1992
- Porter, John: «Arons saga Hjörleifssonar», i Pulsiano, P.(red.) *Medieval Scandinavia – an encyclopedia*: 21-22, London 1993
- Rygg, Johan A. R.: *Fra spontanitet og voldsglede til selvkontroll og avsky for vold? En mentalitetshistorisk studie i voldsforståelse på det førstatlige Island og i det statlige Norge, ca. 1180-1300*, hovedfagsoppgave Universitetet i Oslo 1997
- Sandmo, Erling: Maktens beroligende blick. Historiske teser om sivilisering og disiplinering, i *Scandia* 60/1(1994): 25-44
- Sandvik, Gudmund: «Stefna» *KLNM* XVII: 114-115, 1972
- Sveaas Andersen, Per: «Ting», *KLNM* XVIII: 346-359, 1974
- Svenningsen, Beate: *Gamle frasagn om høvdingar - en studie av høvdingbegrepet i sentrale kilder om Norge 1160 – 1280*, hovedoppgave Universitetet i Oslo 2002
- Þorleifur Hauksson: Innledning (Tor Ulset overs.), i Hauksson, Þ(utg) *Sverris saga*, Reykjavík: 2007
- Thuesen, Nils Petter: (13.02.2009) «Ragnvald Kale Kolsson», *Norsk biografisk leksikon* (sist lokalisert på https://nbl.snl.no/Ragnvald_Kale_Kolsson, 03.11.16)
- Wærdahl, Randi B.: «... vær da så lenge hos kongen som du kan...» - Hirden, hoffet og kongens menn på Island i siste halvdel av 1200-tallet, i *Heimen* 52/1(2015): 5-14
- Wærdahl, Randi B.: Gautr Jónsson of Mel: Craftsmann of battle and chief oral source of Hákonar saga, i Jakobsson, J. og Sigurdsson, J. V.(red.), *Sturla Þórðarson: Skald, Chieftain and Lawman*. Kommer 2017
- Wærdahl, Randi B.: *The Incorporation and Integration of the King's Tributary Lands into the Norwegian Realm c. 1195-1397*, Leiden 2011